

OSMANLI DEVLETİ'NİN TARİKAT, TEKYE ve ZAVİYELERE KARŞI TAKİP ETTİĞİ SİYASET*

Y. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR**

I. TARİKATLARIN ÇIKIŞINDA ETKİLİ OLAN BAZI SEBEPLER

"*Tarikat*" yol, hal, şân, kâmil bir mürşidin irşâdıyla İslâmı iyi yaşamak, farzlardan başka nafîle ibâdetlerle Allah'a yakın olmak, sofilere göre giyim ve zikir tarzında ayrıcalık göstermek gibi anlamlara gelmektedir. Kelime ve deyim manalarında böyle farklı izah edilen tarikatların doğuşlarında da çeşitli sebepler sayılmaktadır. Bazılarına göre tarikatların doğuşunda, İslâmın ana kaynakları olan *Kur'an-ı Kerim* ve *Hadis-i Şerif*lerde yer alan "*velâyet*" ve "*kerâmet*" konusundaki hükümler ile bazı İslâm bilginlerinin "*kerâmet*" göstermesi veya öyle sanılması, yani İslâm prensiplerinin değişik bilginler tarafından çeşitli şekillerde izâh ve yorumlanması gibi hususların etkili olduğu belirtilmektedir.

1. İslâm Hukukunda Vilâyet ve Kerâmetin Yeri

Bütün semâvi dinlerde "*risâlet*" ve "*nübüvvet*" kurumunun olduğu, insanın yaratılışından beri her millete Allah'ın emirlerini getiren, içinde bulunduğu topluma doğruları öğreten birer peygamberin gönderildiği, rivâyet edilen bilgilere göre bunların sayılarının 125.000 veya 225.000 arasında değiştiği *Kur'an-ı Kerim*'de ise adı geçen peygamber sayısının 28 (Lokman, Üzeyr ve Zülkarneyn'in nebi mi veli mi olduğu ihtilâfıdır) olduğu bilinmektedir.

"*Resûl*" ve "*Nebi*" lik kurumunun yanında "*Veli*" lik kurumunun varlığını, "*Veli Kerâmeti*" nin hak ve gerçek olduğunu *Kur'an-ı Ke-*

* Bu makalenin kısa bir özeti Fırat Üniversitesi tarafından Elazığ'da 29-30 Nisan 1993 tarihleri arasında tertiplenen "*Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*" ile Erciyes Üniversitesi'nce 26-29 Mayıs 1993 tarihleri arasında Kayseri'de tertiplenen "*Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*"na tebliğ olarak sunulmuştur.

** Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Elâzığ - TÜRKİYE.

rim ile Hz. Peygâmbere(a.s.)'in çeşitli hadislerinden de öğrenmekteyiz. *Kur'an-ı Kerim*'de Yunus Suresi'nin 62, 63 ve 64. ayetlerinde "veli" kişilerin evsafı, dünya ve ahiret nimetlerinden elde edecekleri kazançlar tek tek anlatılırken¹ Meryem Suresi'nin 24, 25 ve 26. ayetlerinde², Âl-i İmrân Suresi'nin 37. ayetinde³, Kehf Suresi'nin 16 ve 17. ayetlerinde⁴ Allah'ın lütûf ve himmeti ile gösterecekleri "Kerâmet"lerin hak ve doğru olduğu, insan üstü, akıl ve teknik üstü bazı güçlere sahip oldukları imkânsız gibi görünen çeşitli işleri imkân dahiline sokabildikleri belirtilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de "Veli"lik ve "Veli Kişinin Kerâmeti" böyle tavsif edilip açıklanırken, Hz. Peygamber'in (a.s.) hadislerin de de şöyle anlatılmaktadır:

Buharî ve Müslim'in rivâyet ettiği bir *hadis-i şerifte*, Ebu Muhammet Abdurrahman bin Ebu Bekir (r.a.) özet olarak şu hadisi rivâyet etmiştir; "Suffe ashabından 3 kişiyi evime yemeğe götürdüm. Evdeki yemekten hep beraber yedik. Bitmedi. Sonra Hz. Peygambere gönderdik. Onlar ve bir antlaşma için gelen 12 kişi ve daha birçok kişi yedi. Yemek herkesi doyurdu" buyurmuşlardır⁵. Ebu

1. "Haberiniz olsunki Allah'ın Veli (kul)ları için hiçbir korku yoktur. Onlan mahzun da olacak değillerdir." (Ayet, 62); "Onlar iman edip takvaya ermiş olanlardır" (Ayet 63); "Dünya hayatında da ahirette de onlar için müjde(ler) vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme (imkânı) yoktur. Bu en büyük saadetin ta kendisidir" (Ayet, 64) (Bkz. Hasan Basri Çantay; *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, C.1, İstanbul, 1965, s.317-318; Elmalılı Namdi Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsiri*, C.4, İstanbul, 1971, s.2730-2732).

2. "Aşağısından ona şu nidâ geldi: "Tasalanma Rabbin senin alt (yan)ından bir su arkı vücuda getirmiştir. Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilmiş taze hurma dökülecektir. Artık ye iç. Göz(ün) aydın olsun. Eğer beşerden herhangi birini görürsen ben de, o çok esirgeyici (Allah'a) oruç adadım; onun için bugün hiç bir kimseye katıyen söz söylemeyeceğim" (Meryem Suresi Ayet 24, 25, 26), (Bkz. Hasan Basri Çantay; *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim (KHKM)*, C.2, İstanbul, 1965, s.554; Elmalılı Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsiri (HDKDT)*, C.5, İstanbul, 1971, s.3303).

3. "...Zekeriyya ne zaman (kızın bulunduğu) mihrâba girdiyse onun yanında bir yiyecek buldu: 'Meryem, bu sana nereden (geliyor?)' dedi. O da; bu Allah tarafından. Şüphe yoktur ki Allah kimi dilerse ona sayısız rızık verir" dedi. (Bkz. H.B. Çantay; *KHKM*, C.1, s.88-89; E.H. Yazır; *HDKDT*, C.2, s.1094).

4. (Birbirlerine şöyle demişlerdi) "Mademki siz onlardan ve Allah'tan başka tapmakta olduklarından ayrıldınız, o halde mağaraya (çekilip) sığının ki Rabbiniz size rahmetinden genişlik versin işinizden de size fâide hazırlasın" (Ayet, 16); (Onlara baksaydın) "görüldün ki güneş doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına yönelir, battığı vakit de onların sol yanını kesip giderdi. Kendileri ise oranın geniş bir yerinde idiler. Bu Allah'ın ayetlerindedir. (Bir kerâmettir)..." (Bkz. H.B. Çantay; *KHKM*, C.2, s.535; E.H. Yazır; *HDKDT*, C.5, s.3229).

5. Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdül-Latifî'z-Zebidi; *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Çev. Ahmed Naim, C.2, Ankara, 1975, s.341-549. Burada yemeğin bitmemesi ve yemeğin ziyâdeleşmesi "Kerâmet"le izâh edilmektedir.

Hureyre'den (r.a.) rivâyet edilen bir başka hadiste Hz. Peygamber (a.s.):

"Sizden önce gelip geçen milletler için Allahu Teâlâ tarafından kendilerine haber ilam olunan insanlar vardı. Eğer ümmetim içinde de bunlardan bir kimse varsa o da muhakkak Ömer'dir." buyurmuşlardır⁶. Eshabdan Câbir bin Semür'e (r.a.), Hz. Ömer dönemine ait şu bilgiyi vermektedir. Hz. Ömer Sa'd b. Ebi Vakkas'ı Küfe'nin yönetimi ile görevlendirir. Fakat halktan bazıları ondan şikâyetçi olurlar. Hz. Ömer Sa'd ile birkaç kişiyi Küfe'ye halkla yüzleştirmek üzere gönderir. Bu heyet Benü Abs mescidine girer ve halka Sa'd'dan şikâyetçi olup olmadıklarını sorarlar. Cemâetden Usâme b. Katâde isminde bir kişi; "Sa'd askerinin başına geçip harp etmez, mal taksim ederken müsâvat gözetmez" der. Bunun üzerine Sa'd şu cevâbı verir; "Mademki böyle söyledin. Ben de senin aleyhine üç dua edeceğim. İlâhi senin bu kulun yalancı ise, gösteriş için söyledi ise, 'ömrünü uzat, fakirliğini çoğalt, fitnelere uğrat' " der. Sonraları bu adama sorulduğu zaman "kocamış, fitneye uğramış, zavallı bir pîr-i fâniyim. Sa'd'ın bedduasına uğradım" dediği rivâyet edilmiştir. Urve b. Zübeyr'den rivâyet edilen başka bir hadis de şudur; Erva adlı bir kadın Medine valisi Mervân b. el-Hakem'e (r.a.), Said'i (r.a.), arazimden bir parça aldı diye dava eder. Bu ağır itham karşısında Said; "İlâhi eğer bu kadın yalancı ise, gözünü kör et ve onu kendi arsasında öldür." Diye beddua eder. Hadisi rivâyet eden Urve, "O kadının ölmeden gözü kör oldu. Nihayet bir gün tarlasında yürürken bir çukura düşüp öldü." diye rivâyet etmiştir⁷.

Bu konuda, özet olarak vereceğimiz şu hadisler de konuya daha net olarak açıklamaktadır:

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivâyet edilen bir hadiste; "Uhud savaşı hazırlığında babam beni çağırdı, -ilk şehidin ben olacağımı sanıyorum. Borçlarımı öde, kardeşlerine bak- dedi ve ertesi sabah ilk şehid o oldu." der⁸. Enes'den (r.a.) rivâyet edilen bir başka hadis-

6. Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdü'l-Latîf'z-Zebidi; *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Çev.Kâmil Miras C.9, Ankara, 1975, s.351-353. Hz. Ömer (r.a.) hakkında buna benzer çok hadis mevcuttur.

7. Muhyiddin-i Nevevi; *Riyâzü's-Sâlihîn*, Çev. Hasan Hüsnü Erdem, C.3, Ankara, 1972, s.93, 94, 95. Çok özet halinde verdiğimiz bu iki hadis de Buharî ve Müslim tarafından nakledilmiştir. Buradaki hadisler kişilerin kerâmetlerini açıklamaktadır.

8. Muhyiddin-i Nevevi; *Riyâzü's-Sâlihîn*, Çev. H. Hüsnü Erdem, C.3, Ankara, 1972, s.97. Bunada, şehit düşen Abdullah kerâmeti ile şehit olacağını daha önceden bilip haber vermiştir.

te; "Hz. Peygamber'in yanından gece çıkan 2 zatın önünde, 2 ışık belirdi. Onların yolları ayrılınca, ışıklar da ayrıldı. Onları evlerine kadar aydınlıkta götürdüler" buyurmuştur⁹.

Buraya kadar verdiğimiz ayet ve hadislerde "*velayet*" ve "*Ke-râmet*"in mahiyeti, özellikleri anlatılmıştır. Anlatılan bu hükümler daha sonraki yıllarda tecelli etmiş midir? Türk ve İslâm tarihi içinde yer alan kişi ya da kişilerde görülmüş müdür? şeklinde bazı sorular akla gelmektedir.

"*Tasavvuf*" ve "*tarikatlara*" üzerine yapılan çeşitli çalışmaları ile bazı Türk-İslâm büyükleri veya "*ulu*" kişileri üzerine anlatılan menkıbelerde "*kerâmet*"in zuhur ettiği ifade edilmektedir. Bunlardan *Hoca Ahmed Yesevi*, *Yunus Emre*, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi*, *Mevlâna*, *Hacı Bayram Veli* ve *Akşemseddin* gibi "*ulu*" kişiler üzerine anlatılan menkâbeleri saymak mümkündür.

"*Pîr-i Türkistan*" ünvanıyla bilinen *Hoca Ahmet Yesevi*'nin (tahminen 11. yüzyıl başlarında Türkistan'ın Yesi şehrinde dünyaya gelip, 1166-1167'de vefat etmiştir. Bugün türbesi Kazakistan devleti sınırları içindeki Çimkent bölgesindeki Türkistan şehri içinde bulunmaktadır) suda *hoğulmakta olan bir bezirgâh'a elini uzatarak hem kendini, hem de mallarını kurtardığı, tekyesinde hem erkeklerle hem de kadınlara ders verdiğini yadırgayan Maverâünnehr ve Horasan ülemâsına bir hokka içinde ateş ve pamuk gönderdiği ve ateşin pamuğu yakmadığının görüldüğü*¹⁰, aynı şekilde *Yunus Emre*'nin yaptığı dua sonucunda sofraya daha bol yemeklerin geldiği anlatılan menkıbelere dendir.

1165m (560 h.) tarihinde *Endülüs*'te (İspanya) doğup *Fas*, *Tunus* ve *Cezayir* gibi *Kuzey Afrika* ülkelerini dolaştıktan sonra *Mekke*'de ikâmet eden, 1206-1240 m. yılları arasında *Anadolu*'ya gelip *Konya*, *Erzurum*, *Erzincan*, *Sivas* ve *Malatya* gibi Türk şehirlerinde 15 yıl yaşayan, *Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâus* (1210-1274 m.) yetişmesinde büyük emeği olan ve en nihayet *Mevlâna*'ya (1207-1273m.) geniş ölçüde tesir etmiş olan *Muhyiddin İbnü'l-Arabi*'nin

9. Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdü'l-Lâtifi'z-Zebîdi; *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*. Çev. Ahmed Naim, C.2, Ankara, 1975, s.410-413. Bu ışıklar Hz. Peygamberin "*mucizesi*" ile bu iki zatın *kerâmeti* olarak izâh edilmektedir.

10. Kemâl Eraslan; *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, müellifi, Hoca Ahmet Yesevi, Kül. Bak. Yayını, Ankara, 1991, s.6-18-21; Fuat Köprülü; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1981, s.26-180; Naim Bek Nurmuhamedoğlu; *Hoca Ahmet Yesevi Türbesi*, Haz. Hayati Bice, Kül. Bak. Yayını, Ankara, 1991, s.3-14. Bu eser 14. asırda Timur tarafından inşa edilen Yesevi türbesi hakkında zengin bilgi vermektedir.

"Benim söylediğimi tek gözü olanlar değil, iki gözü olanlar anlar...", sözünden sonra "Fütuhat" adlı eserinde çokça anlattığı olay ve hikâyeler yer almaktadır. Bu hikâyelerden bazılarında; bir veya bir buçuk yaşlarındaki kızı Zeyneb'in fasih konuşması, İslâm "fikih" hakkında fetva vermesi, İbnü'l-Arabî'nin babası Ali İbn-i Muhammed'in öleceğini 15 gün öncesinden bilmesi, bir kuşun denize düşen adamı kurtarması, Hz. İbrahim'in ateşe atılıp, ateşin yakmadığına inanmayan bir filozofun elbisesi üzerine bir şeyhin (gönül erinin) ateş koyması ve ateşin yakmaması vb. gibi birçok hadise anlatılmaktadır¹¹. Yine Mevlâna'nın tahminen 1257 veya 1262 m tarihlerinde Konya'da yaptığı bir sohbet sırasında "Kırşehir'deki Ahi Nasruddin Zaviyesi yarın bize geçecek" şeklinde ifâdede bulunması ve o gece Ahi Evran Nasruddin'in ölmesi ve zaviyenin Mevlevilere geçmesi olayı anlatılmaktadır¹². Benzer şekilde *Hacı Bayram Veli*'nin Temmuz 1421'de, *Edirne*'de, *Osmanlı Sultanı II. Murat*'la buluştuğu zaman, kendisine husumet besleyen bir vezirin içine zehir konulmuş şerbet ikrâm ederek zehirlemek istemesi üzerine *Hacı Bayram Veli*'nin "Biz içelim, mazaratı başkasına olsun" diyerek zehirli şerbeti içmesi üzerine, zehiri sunan vezirin derhal ölmesi¹³, Akşemseddin'in II. Murad'a "İstanbul'un fethinin size değil ama (Fatih'i göstererek) şu çocuğa nasip olacak" şeklinde beyânda bulunması, fetihten sonra Hz. Halil İbn-i Zeyd el-Ensârî'nin kabrini keşf ve tesbit etmesi¹⁴ gibi hadiselerin hemen hemen hepsinde bu "şeyh" ve "ulu" kişilerin "kerâmeti" ile izâh edilmektedir. İşte bu bilge ve gönül ehli kişilerin bilgisini, yaşayışını, "kerâmetlerini" gören veya sezen müslüman cemâatlerin bunları kendilerine "kutup" ve "mürşit" olarak görmeğe başlamalarının bir uzantısı olarak bazen o "ulu" kişi adına tarikat ve cemâatler teşekkül etmiştir. Bu tarikatlarda o "ulu" kişinin düsturlarına, kılavuzluğuna uygun olarak İslâmî hükümler yaşanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde doğan tarikatlarda, bu "bilgi" ve "ulu" kişiler "ehl-i sünnet" kâidesine uyarlar sa tarikatların bütün kâide ve kuralları da "ehl-i sünnet" prensiplerine uymuş oluyordu. Bu izâhlardan sonra, tarikatların doğuşunda "velâyet" ve "kerâmet" hakikâtlarının etkili olduğunu söylememiz mümkündür.

11. Muhyiddin İbnü'l-Arabî; *El-Futuhat el-Mekkiye*, Çev. Nihat Keklik, Kül. Bak. Yayını, Ankara, 1990, s.V, VI, XVII, 121-138.

12. Mikâil, Bayram; "Ahi Evrân'ın Öldürülmesi ve ölüm tarihinin tesbiti", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul, 1982, s.521-540.

13. Ethem Cebecioğlu; *Hacı Bayram Veli*, Ankara, 1991, s.53, 56-61-69; Bursalı Mehmet Tahir Ef.; *Osmanlı Müellifleri*, C.1, İstanbul, 1972, s.103-104.

14. Bursalı Mehmet Tahir Efendi; *Osmanlı Müellifleri*, C.1, İstanbul, 1972, s.27-29.

2. İslâmî Hükümlerin Çeşitli Şekillerde Tahlil ve Yorumlanması

Her müslümanın İslâmî yaşayıp tatbik edebileceği kadar İslâmî bilgi öğrenmesi "*farz-ı ayın*"dır. Ancak İslâmın tam olarak öğrenilmesi, öğrenilen bilgilerin yaşanması, hakikatin bulunmasında "*nâs*"a (İslâm hükümlerinde) "*zahir*" (açık) ve "*kalb*"in rehber kabul edildiği görülmektedir. Özellikle "*Kelâmiyyum*" denilen İslâm akâidçileri (İslâmın inanç cephesini inceleyenler) İslâmın öğrenilmesi, Allah ve Peygamberlerine yakın olmada *aklı* esas kabul ederken "*Sofiyyun*" (Tasavvuf ve tarikat ehli) denilen gönül ehli ise "*kalb*"i (sevgi, hoşgörü, fedâkârlık vb.) esas almış gözükmektedir. İşte bu yaklaşım, İslâm dünyasında hicretin üçüncü asrından (322h.-922m.) itibaren tarikatların Hz. Peygamber ve onun ashabına bağlı ve onların silsilesinden geldiklerini iddia ederek çıkmaya başladıklarını göstermektedir. Bu şekilde çıkan bir çok tarikatı temelde şu üç noktada toplamak mümkündür;

- a. Zühd ve ibadet yolunu seçerek namaz ve oruç gibi temel vecibeleri fazlasıyla yerine getirmeye kendine şiar edinenler;
- b. Tasfiye ve mücâhede yolunu seçerek, İslâmî yaşamakla beraber, "*nefis terbiyesi*"ni (insanın kendisini kötü ve yanlışlardan koruması) kendine düstur edinen tarikatlar;
- c. Aşk ve muhabbet yolunu seçerek İslâmî yaşayış yanında "*Aşk*"ı (Allah aşkı, sevgi, hoşgörü) kendine rehber edinen tarikatlar olarak sıralamak mümkündür¹⁵.

Mehmet Ali Hilmi Dede Baba gibi bazı tarikat erbabının:

Şeriattır tarikatın kapısı

Tarikattır hakikatın yapısı

Hakikattır marifetin tapısı

Marifet gevheri hazine-tullah gibi yaklaşımları ile şeriat-tarikatın, hakikatla-marifetin birleştirilmeğe çalışıldığı da görülmektedir. Hicretin III. Asrından itibaren bu prensiplere bağlı çeşitli

15. Louis Massignen; "Tasavvuf mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, C.12/1, İstanbul, 1974, s.26-31; Mehmet Zeki Pakalın; *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul, 1971, s.403-409.

tasavvufî görüşleri savunan yüzlerce tarikatın kurulduğu, kendilerine özgü sikke (külâh, kalpak, fes) ve kıyafetler uydurdukları, yeni yeni ibâdet ve zikir usul ve kuralları geliştirdikleri "*Post-Nişin Şeyh*"lerin "*elvermesi*" ile birçok kollara ayrıldıkları görülmektedir.

II. SELÇUKLU, BEYLİKLER ve OSMANLI DÖNEMİNDE TEKYE VE ZAVİYELERİN ROLÜ

Tekye (Tekke, galat), dayanma, dayanacak yer, tarikat mensuplarının oturup kalktıkları, ayin icra ettikleri yer demektir. "*Zaviye*", "*Hanhâh*", "*Dergâh*" ve "*Asitane*" isimleri de yaklaşık aynı manalardadır.

Zaviye; hücre, küçük oda, Tekyelerin biraz küçüğü olup şehirlerin kenarlarında yapılan, tarikat mensuplarının oturup kalktığı, ayin yaptıkları yer manasında kullanılmaktadır¹⁶. Arşiv vesikalarında, aralarında hemen hemen hiçbir ayırım gözetilmeksizin "*Tekye*, "*Zaviye*, "*Hanikâh* ve "*Dergâh*" birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bir belgede aynı yer için 2'sinin veya 3'ünün bir arada kullanıldığını gördük. O nedenle biz de bunları birbiri yerine aynı anlamda kullanma cihetine gittik.

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapılarını Türklere açmasından sonra, Türkistan'da yaşayan Türk nüfusun Anadolu'ya göçü başladı. Bu tarihten sonra "*Anadolu*"ya diğer adıyla "*Diyâr-ı Rum*"a "*Yörük*" ve "*Türkmen*" nüfusu gelmeğe başladı. Bu göç VIII. Yüzyılın başlarında *Cengiz Han* komutasındaki *Moğol* ordularının önce Çin'i (1211 veya 1215) sonra da *Harzemşahlar* Devletlerini yıkması, 1218-1220 tarihleri arasında Türklere meskûn olan *Buhara*, *Semarkand*, *Taşkent* vb. gibi şehirleri yerle bir etmesi, halkını kılıçtan geçirmesi hadiselerinden sonra da iyice hızlandı¹⁷. Bu göçlerden sonra *Anadolu*'ya gelen Türk nüfusun, savaş ve çeşitli afetlerle harabe durumuna gelmiş şehir ve köyleri imâr etmeleri gerekmektedir. Anadolu'ya gelen Türk nüfus için en büyük problem, iskânın sağlanması, âtil vaziyetteki toprağın "şen ve âbâdan" edilmesi, iç güvenliğin sağlanarak düzenin korunması, yeni vatanın *Türk* ve *İslâm* kimliğine sokulması idi. Bu sıkıntıların giderilmesi için *Selçuklu* "*Ümerâ*" ve "*Ülemâ*"sı devletin tüm imkânlarını seferber ederken, devlete yardım eden,

16. M.Z. Pakalın; *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul, 1971, s.445-649, Ahmet Yaşar Ocak; "*Zaviyeler*", *Vakıflar Dergisi*, C.XII, Ankara, 1978, s.247-269.

devletle işbirliği eden çeşitli tarikat, bunlara bağlı olarak faaliyet gösteren "Tekye", "Zaviye" ve "Dergâh"ları da yardıma çağırmayı ihmâl etmediler. Özellikle hem dinî hem de meslekî özelliği olan "Ahi Zaviyeleri" Anadolu'nun çeşitli bölgelerine hızla yayıldı. "İbn-i Batuta"nın öve öve bitiremediği "Ahi Zaviyeleri"¹⁸, Selçuklu yönetimi tarafından himâye ve destek gördü. Ahilerden sonra çeşitli tarikat ve bunlara bağlı "Tekye ve Zaviyeler" hızla Anadolu'ya yayıldı. Bu tekye ve zaviyelerin "şeyh", "ulu" ve "mürir"leri "mistik" (toplumdan kopuk) ve "tufeyli" (bedavacı) yaşayışı seçmediler. Tam tersine, bir taraftan şeriatla tarikatı birleştirip İslâm misyoneri gibi İslâmı ve Türk kültürünü yayarken, diğer taraftan tekye ve zaviyelerin etrafında yer alan arazileri ekip biçmeğe, şenlendirmeğe, çeşitli "derbent" (geçit) ve "rihat"ları (askerî merkez) koruyarak iç güvenliği sağlamış, diğer taraftan ise muharip bir güç gibi fütühatlara katılarak "Alp", "Eren", "Alperen", "Gazi", "Abdalan-ı Rum", "Baba" gibi ünvan ve sıfatlar alma cihetine gitmişlerdir¹⁹.

Selçuklu yönetiminin takip ettiği bu siyaseti, Anadolu Beyliklerinin "Bey" ve "Ülema" sı da takip etti. Gönül ve madde seferberliği ile Türk-İslâm kültürü şehirlere, köylere, yer ve mevki adlarına kadar işlenmeye çalışıldı. Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar ulaşılmaya, hizmet için tekye ve zaviyeler kurulmaya çalışıldı²⁰.

Selçuklu ve Beyliklerin takip ettiği siyaseti Osmanlı Beyliği de aynen takip ettirdi. Anadolu'daki Türk-İslâm kültürünün tebliğine hız vermekte, diğer taraftan ise yeni toprakların fethi için Balkanlara geçmekte idi. Bu hizmetleri yürüten Osmanlı Yönetimi "Tekye ve Zaviyeler" konusunda iki yol izledi. Bunlardan birincisi Selçuklu ve Beyliklerden intikâl eden "Tekye ve Zaviyeler" in varlığını ko-

17. Neşet Çağatay; *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara, 1974, s.51-58, 90-91; V.V. Barthold; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981, s.471-560; Cüveynî; *Tarih-i Cihangüşa*, C.I, Ankara, 1990, s.150-169-170-181.

18. İbn-i Batuta; *İbn-i Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971, s.3-34; Ahmet Yaşar Ocak; "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C.XII, Ankara, 1978, s.247-269.

19. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul, 1986, s.35-175 vd.; Fuat Köprülü; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1986, s.3-39 vd.; Ömer Lütfi Barkan; "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, C.II, İstanbul, 1974, s.274-279 vd.; İsmet Parmaksızoğlu; *İbn-i Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971, s.3-65; A. Yaşar Ocak; *a.g.m.*, s.247-269.

20. İ. Parmaksızoğlu; *a.g.e.*, s.3-65; N. Çağatay; *a.g.e.*, s.103-107; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Anadolu Beylikleri Tarihi*, Ankara, 1984, s.10-200 vd.

ruyup haklarını tanımak, ikincisi ise küffârdan alınan topraklarda yeni "Tekye ve Zaviyeler" kurmaktı. Bu amaçla Osmanlı Ümerâsı, *Saruhan Beyliği* topraklarında yer alan (Manisa merkez olmak üzere zaman zaman İzmir ve Aydın'a kadar uzanan bir bölge) *Ahi Aslan, Ahi Farkun, Ahi Şaban, Ahi Çarpık, Ahi Yahşi ve oğullarına ait Ahi Yunus, Kandırılmış Şeyh, Adil Şeyh, Duruca Baba, Nusret Şeyh, Saru İsa, Saru Şeyh, Kutlu Bey, Kızıl Emeli* zaviyelerinin, Menteşe Beyliği topraklarında yer alan *Ahi Yusuf, Ahi Ümmet, Ahi Feke, Ahi Debbağ, Ahi İsmail* zaviyelerinin (bunların dışında daha çok zaviye vardı) haklarını tanıyıp, bakım ve onarımlarını yaptırma cihetine gittiği bilinmektedir. Diğer taraftan *Orhan Bey*'in Bursa'da *Yesevî tarikatı* mensubu olan *Türkmen Derviş Geyikli Baba Sultan'a* türbe, cami ve Zaviye yaptırıp, arazi bağışladığı, Rumeli yakasında, *Ezine'de, Süleyman Paşa'nın* Ahi Yunus Zaviyesini yaptırıp tüm tekâliften muaf tuttuğunu, *Gelibolu'da* Hacı İzzettin adlı kişinin *Kavak Ahisi'ne* çiftliğini, Emir İlyas Çiftliğini ise İshak Fakih'e vakfettiğini, yine *Gelibolu'da* *Ahi Musa* ve *Ahi Züle* zaviyelerinin inşa ettirilip topraklar vakfedildiğini, *Murat Hüdevendigâr'ın* *Malkara'da* *Yegân Reis* zaviyesini kurdurup köy bağışladığını, *Yıldırım Bayezit'in* *Dimetoka'da* bir Ahi'ye zaviye kurduğunu biliyoruz²¹.

Aynı şekilde *Yıldırım Bayezit'in* 1399m (802 h.) tarihinde Bursa'da *Kale Aletı* denilen yerdeki büyük yol kenarında İran'dan Anadolu'ya gelip "*Kazerûniyye*" tarikatını kuran "*Ebu İshak alemdârlarına mahsus bir zaviye-i âli*" inşa ettirdiği, Bursa ve *Yalak Çayırında* bazı topraklar ile *Gemlük* ve *Tuzla* gibi karyeleri (köy) vakfettiği, tüm tekâliften muaf tuttuğu, aynı zaviyeye ait vakıf ve muafiyet haklarını Fatih'in de tanıdığı, vakfiyesini *Molla Fenâri'nin* tasdik ettiği, yine Fatih'in Bursa'da *Emir Sultan* için cami, türbe ve zaviye yaptırıp, köy, mezraa ve bahçe vakfettiği de bilinen başka bir husustur²².

21. Ömer Lütfi Barkan; "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, C.II, İstanbul, 1974, s.279-295; A. Yaşar Ocak; *a.g.m.*, s.247-269.

22. H. Adnan Erzi; "Bursa'da İshaki Dervişlerine mahsus Zaviyenin Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, C.II, İstanbul, 1974, s.423-429. Ebu İshak Kâzerûni (Şeyh-i Gazi ünvanıyla anılır, 352-426h./963-1034 m.) İran'da İslamiyetin yayılması için büyük bir güç sarfetmiştir. Bu amaçla muharip bir askerî birlik beslediği, 65 ribât ve hânîkâh te'sis ettirdiği, 24.000 Yahudi ve Hristiyanı İslâmlaştırdığı, kendi adına "*Kazerûni*" tarikatını kurup geliştirdiği bilinmektedir; Halim Baki Kunter; "Emir Sultan Vakıflar ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, C.IV, Ankara, 1958, s.39-76.

Osmanlı Devleti'nin bu politikası daha sonraları da devam etti. Balkanlarda ilerlemesine paralel olarak tekye, zaviye ve hâ-nikâh (hankâh) sayıları da arttı. *Malkara*, *Gelibolu* ve *Dimetoka*'da kurulan zaviyeler yanında *Yenice Zağra*'da *Kılıç Baba Zaviyesi*, *Çirmen*'de *Musa Baba Zaviyesi*, *Dimetoka*'da *Kızıl Sultan (Kızıl Delü) Zaviyesi*, *Şumnu*'daki *Hüseyin Dede Zaviyesi*, *Hoca Ahmet Yesevi*'den icâzet alıp 370 kadar fukara ile *Diyâr-ı Rum*'a gelen, *Hacı Bektaş*'tan izin alıp *Varna*'ya tabi *Kaligra Kalesi* ve çevresine yerleşen *Sarı Saltuk Baba* tekye ve zâviyeleri vb. gibi birçok tekye ve zaviye kuruldu. Ayrıca *Yavuz Sultan Selim*'in, *Dulğadiroğlu Alâüddeve* Bozkurt'un annesi *Gülbahar Hatun* adına *Trabzon*'da mü-kemmel bir *türbe*, *Espiye*'de (*Giresun*) *Tekye* inşa ettirip birçok gelir kaynakları vakfettiği de bilinmektedir²³.

Devletin kuruluş ve gelişme dönemlerinde takip ettiği bu politika, yıkılışına kadar da devam etti. *Osmanlı Arşivi* ile *Şer'iyye Sicillerinde* yer alan "*Fermanlar*", "*Berât-ı Şerifler*", "*İlâm-ı Şer'iyyeler*" ve "*Hüccet-i Şer'iyyeler*"de bunu açıkça görmek mümkün olmaktadır. Mesela, 1412 m (815 h) tarihinde "*Halvetilik*" ile "*Nakşibendilik*"in sentezi olarak *Hacı Bayram Veli* tarafından kurulup "*Bayramilik*" adıyla yayılmaya başlayan "*Bayramiye Tarikatı*" için 1416 m (819 h.) (veya 1426-1428 m/830-838 h.) tarihlerinde yapılan tekye ve zaviye²⁴ İmparatorluğun yıkılışına kadar destek gördü²⁵. Aynı şekilde *Ankara*'da bulunan *Taceddin Veli Zaviyesi*²⁶, *Ahi Yakın Zaviyesi*²⁷, *Sofu Emir Şah Zaviyesi*²⁸, *Baba Samut Zaviyesi*²⁹, *İğneci Dede Tekyesi*³⁰, *Bacım Sultan Tekyesi*³¹, *Hüseyin Gazi*

23. Ö.L. Barkan; *a.g.m.*, s.290-302 vd.; Naci Yüngül; "Giresun'un Espiye ilçesinde Yavuz Sultan Selim'in tesis ettiği Gülbahar Hatun Vakfına ait vesikaların değerlendirilmesi", *Vakıflar Dergisi*, C.XV, Ankara, 1982, s.100-116; Haşim Karpuz; "Giresun'un Espiye İlçesine bağlı Tekke köyündeki Gülbahar Hatun "Hacı Abdullah" Zaviyesine bağlı yapılar", *Vakıflar Dergisi*, C.XV, Ankara, 1982, s.117-127.

25. *Ankara Etnoğrafya Müzesi, Ankara Şer'iyye Sicili*, Defter No: 187, Belge No: 140; D.195, B.111; D.116, B.110; D.199, B.163; D.207, B.207; 208/353, 264, 272; 209/16; 210/260; 210/261; 214/213; 214; 218/306, 307; 219/7, 160; 220/180, 181, 228/170, 171, 229/168; Bundan sonraki dipnotlarda Defter D., Belge B. harfiyle kısaltılacak, arka arkaya gelen Defter ve Belgelerde ise bu kısaltmalar da kullanılmadan 187/149, 195/111 şeklinde kısaltılacaktır. Bizim siciller üzerinde çalıştığımızda, siciller müzelerde idi. O nedenle müze numaraları verildi. Siciller 1990'da Ankara Milli Kütüphaneye taşındı.

26. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.191, B.177; D.228, B.148, D.239, B.127.

27. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.214, B.245-246.

28. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.202, B.113.

29. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.175, B.161; D.176, B.259.

30. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.180, B.92.

31. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.218, B.285.

*Tekyesi*³² ve *Mevlevî Dergâhı*³³ da XVIII ve XIX. yüzyıllar boyunca destek gördüler. Bu destek sadece Ankara ile sınırlı kalmadı. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli şehirlerinde bulunan tekye ve zaviyeleri de kapsadı. Mesala, 1828m (1243 h.) tarihinde *Tokat'ta "Ahi Kâmil ve Ahi Kâmil Zaviye ve Vakıfları"*nın desteklendiğini³⁴, 1807m (1222h.) tarihinde "*Tokat Mevlevî hânesi*"nin, "*Tokat Voyvodalık Mukataası*"na bağlı *kalhâne* (Gümüş ve bakırın eritilip, saflaştırıldığı ocak, atölye) *mukataasına* ait "*miri*" gelirden desteklendiği, vakıf mülhakatının korunduğunu³⁵ 1829 m (1245 h.) tarihinde "*Halep Mevlevî-hânesinin*" *Antakya Sancağı*'na bağlı, *Kuseyr Nahiyesi*'ne tabi *Kâbacık* karyesinin (köy) nısıf (yarım) geliri "*Mevlevî-hâne*" vakfına iltihak ettirilerek, "*Dergâh Fukarasının*" desteklendiği³⁶, 1900 tarihinde *Mamuratü'l-Aziz (Elâzığ) vilâyetine* tabi *Derşim Sancağı*'na bağlı olan *Çemişgezek Kazası*'nın (Şimdi Tunceli'ye bağlıdır) merkezinde bulunan *Şeyh Hasan Bey Zaviyesi* ile yine aynı kazaya bağlı *Görenler* karyesindeki (köy) *Çoban İlyas Zaviyesi*'nin³⁷ desteklenip vakıf mülhakatının korunduğunu, aynı şekilde *Konya, Kayseri, Antalya, Afyon, Manisa* ve *Edirne* gibi büyük Osmanlı şehirlerinde de aynı yolun izlendiği görülmektedir.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde, Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tarikat, Tekye ve Zaviyelerin ne kadar etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bu etki ve faydanın bilincinde olan Osmanlı yönetimi, bu kurumları "*vakıf*" ve "*miri hazine*" gelirleri ile malî açıdan desteklerken, idârî açıdan da her türlü kolaylığı sağlamış ve bu desteğini imparatorluğun yıkılışına kadar da sürdürmüş gözükmektedir.

III. OSMANLI YÖNETİMİNİN DİNÎ AÇIDAN TARİKATLARLA OLAN MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Yönetimi, devletin kuruluşundan beri tarikatlar ve onlara bağlı olan tekye ve zaviyelere karşı daha gerçekçi ve daha rasyonel politika izlemeye çalıştı. Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslâmlaşması faaliyetlerinde bunlardan geniş ölçüde istifade et-

32. *Ankara Şer'iyye Sicili*; D.215. B.118; D.234, B.114.

33. *Ankara Şer'iyye Sicili*; D.184, B.161; D.230, B.169.

34. *Tokat Arkeoloji Müzesi; Tokat Şer'iyye Sicili*, Defter No.31, Sayfa No.157.

35. *Tokat Şer'iyye Sicili*; D.11, s.22; D.31, s.63, 64, 72.

36. *Hatay Arkeoloji Müzesi; Antakya Şer'iyye Sicili*, D.22, B.115.

37. *Diyarbakır Arkeoloji Müzesi; Çemişgezek Şer'iyye Sicili*, Defter No. 387, Belge No.30, 76.

me cihetine gitti. Bazı padişahlar onlara idârî ve malî destek sağlarken, bazıları bu destekler yanında, onlara hissî ve kalbî açıdan da yakın olmaya çalıştılar. Osman ve Orhan Gazi'nin, Süleyman Paşa'nın, Murat Hüdevendigâr ve Yıldırım Beyazıt'ın Ahilere; II. Murat'ın, Fatih ve II. Bayezit'in Bayramî, Halvetî, Nakşî ve Kadirîlere; III. selim, II. Mahmut ve Abdül Aziz'in Mevlevîlere yakın oldukları, onlarla dirsek temaslarının olduğu bilinmektedir³⁸.

Devlet ricâlini "*Ehl-i Sünnet Akâidi*"ne uygun hareket eden "*Tarikat, Tekye ve Zaviyeler*"e karşı takip ettiği politika sadece destek boyutunda kalmayıp, "*murakabe*" boyutuna da geçebilmekteydi. Devlet inisiyatif kendi elinde olmak kaydıyla, "*Ehl-i Sünnet*" ve ya "*Ehl-i Sünnet Dışı*" (Batinî, Melâmî, Yezidî, Şîf vb.) tarikatları zaman zaman da teftiş etmeyi ihmal etmiyordu.

IV. OSMANLI HUKUKU İÇİNDE TARİKATLARIN YERİ

Osmanlı Devleti'nin feth ettiği topraklarda yaşayan insan potansiyelini, hak ve imtiyazları, dinî ve sosyal yapıları, idarî ve ulaşım özelliklerini, ekonomik kaynakları tesbit edebilmek amacıyla fetihden hemen sonra "*tahrir*" (sayım) yaptığı, ihtiyaç duydukça bu yönetimi belirli aralıklarla (5, 10, 20, 30, 50, 80 yıl aralıklarla olabilir) tatbik ettiği bilinmektedir³⁹. İşte bu "*tahrîr*" bilgilerinin yer aldığı ve bugün "*Osmanlı Arşivleri*"nde bulunan "*Tapu Tahrîr*", "*Mühimme*", "*İcmâl Defteri*" dediğimiz defterlere bakıldığı zaman, gerek ilk tahrîrde gerekse daha sonra yapılan tahrîrlerde "*Tarikat, Tekye, Zaviye ve Hankâhlar*"ın hak ve imtiyazlarının korunma cihetine gidildiği açıkça gözlenmektedir. Ayrıca vakıf hukukunu yansıtan "*Evkaf Defterleri*" ile kadı ve nâiblerin çeşitli konularda verdiği "*Hüccet-i Şer'iyye*", "*İlâm-ı Şer'iyye*" ve "*Mürâsele-i Şer'iyye*" ile merkezî hükümetin, idârî, malî, askerî ve beledî konularda mahkemelere gönderdiği resmî vesikaların yer aldığı "*Şer'iyye Sicilleri*" (Kadı Sicilleri)'ne bakıldığı zaman aynı destek ve korumanın varlığı açıkça görülebilmektedir. Mesâla, 1700 tarihinden 1860 tarihine kadar geçen 160 yıllık sürede, arşiv vesikalarından tesbit edebildiğimiz kadarıyla Ankara'da 77 camii ve mescide karşılık Ankara ve

38. N. Çağatay; *a.g.e.*, s.58, 98; Abdülbaki Gölpınarlı; *Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1958, s.275; N. Çağatay; *a.g.e.*, 58, 98; İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara, 1973, s.115-116; Ethem Cebecioğlu; *a.g.e.*, s.47-53.

39. Ömer Lütfi Barkan; "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", *Türkiyat Mecmuası*, S.X, (1951), s.2.

çevresinde 24 tane de (bunlardan bazıları daha önceden vardı. Çalışmalarımız ilerledikçe bu sayıların değişmesi mümkündür) zaviye hizmet vermekte idi⁴⁰. 1807, 1827, 1828 tarihli bazı vesikalarda, Tokat'ta üç tane (arşiv tarandıkça bu sayı artacaktır) zaviye⁴¹, 1524-25 m. (931 h) tarih ve 125 no'lu "*Halep İcmâl Defteri*"nde "*Zaviyetü'l-Yare*" adlı zaviyeden adını alan ve 36.271 akçe geliri, 6 tımarı olan bir "*Nahiye*"⁴² ile 1829 m. (1245h.) tarihinde ise "*Halep Mevlî-Hânesi*"nin hizmet verdiği görülmektedir⁴³. 1523 m (929h.) tarih ve 998 numaralı "*Tapu Tahrîr Defteri*" (İcmal Defteri)'ne göre Musul Sancağı'nda 7 tane zaviyenin varlığı⁴⁴, 1523-1564m (930-972h.) tarihleri arasında Mardin Sancağı'nda 9 zaviyenin tesbit edildiği⁴⁵, 1518-1566m. (924-974 h.) tarihleri arasında Harput Sancağı'nda (Elazığ) 10 zaviyenin belirlendiği⁴⁶, 1523m (930 h.)'te Çermik Sancağı'nda 1 zaviye⁴⁷, 1523m. (930 h.) tarihi ile 1900 m (1318 h.) tarihlerinde Çemişkezek Sancağında (kazasında) 8 zaviyenin tesbit edildiği görülmektedir⁴⁸.

Bu sancaklar için tesbit ettiğimiz rakamlar kesin olmayıp değişkendir. Bölgeler üzerine çalışmalar ilerledikçe bu rakamların yükselmesi mukadderdir.

Örnek olarak aldığımız bu 8 Sancakta 64 tane zaviye tesbit ettik. Çeşitli vesika ve ilmî araştırmalarda, hemen hemen bütün zaviyelerin vakıf mülhâkatı ve değişik oranlarda vakıf gelirleri olduğu

40. *Ankara Şer'iyye Sicili*; Defter No.187, Belge No.149; 195/111; 191/177; 214/245-246; 202/113; 175/161; 180/92; 218/285; 215/118; 184/161; 210/68; 213/12; 13; 214/168; 2155/6; 208/434; 202/31, 32, 49, 53; 219/160; 221/93, 94; 222/163 vd.; *Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*; Evkaf Defteri No.1964, Sayfa No.365, Sıra No.293; Defter No.485, Sayfa No.312; Defter No.1766, Sayfa No.227, Sıra No.49; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s.49-51.

41. *Tokat Arkeoloji Müzesi*; *Tokat Şer'iyye Sicili*, Defter No.11, Sayfa No.22; Defter No.31, Sayfa No.63, 64, 72, 157, 204.

42. Enver, Çakar; *1524-25 m. Tarih ve 125 No.lu Halep İcmâl Defteri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1992, s.29, 30, 50.

43. *Antakya Şer'iyye Sicili*; D.22, B.115.

44. Ahmet Gündüz; *1523m. Tarih ve 998 No.lu Tapu Tahrîr Defterine göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişkezek Sancakları'nın Mukayeseli Tahlili*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993, s.36.

45. Nejât Göyünc; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969, s.119-122; A. Gündüz; a.g. tez. s.83.

46. Mehmet Ali Ünal; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, 1989, s.217-220; A. Gündüz; a.g.e.tez., s.135.

47. A. Gündüz; a.g.tez. s.112.

48. *Çemişkezek Şer'iyye Sicili*; D.387, B.30, 76; A. Gündüz; a.g.tez. s.156.

görülmektedir⁴⁹. Konunun daha iyi anlaşılması için tesbit ettiğimiz "zaviyeler" ile "vakıf" gelirlerini bir tabloda göstermeyi uygun bulduk (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Ankara, Tokat, Halep, Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişkezik sancaklarında bulunan zaviyeler ve vakıf gelirleri (1518, 1523, 1526, 1540, 1564, 1566, 1700, 1785, 1820, 1840, 1860, 1900 m.1924, 930, 933, 947, 972, 974, 1112, 1200, 1236, 1256, 1277, 1318h.)

Sıra No	Zaviyenin Adı ve Bulunduğu Sancak	Vakıf Geliri (Akçe Olarak)	Düşünceler
1	ANKARA SANCAĞI Hacı Bayram Zaviyesi	-	80 mud (360 kile, 8640 kgr. pirinç yardımı, birçok köy, bağçe, dükkan vakıf gelirleri vardı.
2	Taceddin Veli Zaviyesi	24.000	Vakıf Köy mezraası vardı. Ayrıca aylık 200 guruş (24.000 akçe) vakıf parası vardı. Vakıf köy ve arazileri vardı.
3	Ahi Yakup Zaviyesi	-	Vakıf Gelirleri vardı.
4	Sofu Emir Şah Zaviyesi	-	Vakıf arazileri vardı.
5	Baba Samut Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
6	Baba Samut Zaviyesi	-	Vakıf arazileri vardı.
7	Bacım Sultan Tekyesi	-	Vakıf Gelirleri vardı.
8	Hüseyin Gazi Tekyesi	-	Vakıf Gelirleri vardı.
9	Mevlevî Dergâhı	15	Yevmi 15 akçe senelik 33 guruş yardım geliri ile vakıf köy gelirleri vardı.
10	Ahi Mesut Zaviyesi	-	Vakıf arazileri vardı.
11	Hatip Ahmet ve	-	

49. *Ankara Şer'iyye Sicili*; Defter No.196, Belge No.219; 209/16; 208/434; 202/53; 202/35; 218/307; 228/148; 239/64;; 175/77, 161; 177/280; 179/255; 187/17, 81; 198/83; *Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*; Evkaf Defteri No.1964, Sayfa No.365, sıra No.295; Defter No.485, Sayfa No.312; Defter No.1766, Sayfa No.227, Sıra No.49; *Tokat Şer'iyye Sicili*; Defter No.11, Sayfa No.22; Defter No.31, Sayfa No.63, 64, 72, 157, 204; *Antakya Şer'iyye Sicili*, Defter No.22, Belge No.115; *Harput Şer'iyye Sicili*; Defter No.324, Sayfa No.253; Defter No.384, Sayfa No.225; Defter No.391, Sayfa No.120, Belge No.369 (Bu sicil Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. Erdiç Gülcü: *1691-1720 m. Tarih ve 391 No.lu Harput Şer'iyye Sicili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993); *Çemişkezek Şer'iyye Sicili*, Defter No.387, Belge No.30, 76; N. Göyünc; *a.g.e.*, s.119-122; M.A. Ünal; *a.g.e.*, s.207, 217-220; R. Özdemir; *a.g.e.*, s.49-51; A. Gündüz; *a.g.tez.*, s.1-171.

Sıra No	Zaviyenin Adı ve Bulunduğu Sancak	Vakıf Geliri (Akçe Olarak)	Düşünceler
12	Şeyh İsfahânî Zaviyesi Pâpâni Mahallesi Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
13	Yeşil Ahi Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
14	Ahi Şerafettin Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
15	Dede Görmez Zaviyesi	-	Vakıf köy ve aşar gelirleri vardı.
16	Şeyh Yağmur Baba Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
17	Gülharan Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
18	Nakşibendî Hankâhı (Zaviyesi)	-	Vakıf gelirleri vardı.
19	Abdülvasî Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
20	Şeyh Elvân Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
21	Ebu İshak Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
22	Seyyit Yusuf Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
23	Karacabey Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
24	Şeyh Ali Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
TOKAT SANCAĞI			
25	Ahi Dayı Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
26	Ahi Kâmil Dayı Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
27	Mevlevî Dergâhı (Zaviyesi)	-	Tokat kalhânesinden yardım veriliyordu.
HALEB SANCAĞI			
28	Mevlevî Dergâhı	-	Vakıf gelirleri vardı.
29	Yare Zaviyesi	-	Vakıf gelirleri vardı.
MUSUL SANCAĞI			
30	Sultan Abdullah Zaviyesi	7326	Sultan Abdullah Köyü vakfıdır.
31	İmâm Musa Kâzım ve İmâm İsmail Zaviyesi	-	12 Hâne geliri vakıf gelirdir.
32	İsa Dede Zaviyesi	-	Ahırsakal Köyü vakfıdır, Mevlevî olmalıdır.
33	İmâm Yahya Ebu'l-Kasım	850	Hilâlcik Köyü vakfı var.
34	İmam Mehmed b. Kâzım Zaviyesi	700	Tikrit Nahiyesinde vakfı var.
35	İmam Şemseddin el-Humsî veled-i İmam Mehmed el-Bakr Zaviyesi	5427	1 Köy, 5 Mezraa geliri vakfı içindedir.

Sıra No	Zaviyenin Adı ve Bulunduğu Sancak	Vakıf Geliri (Akçe Olarak)	Düşünceler
36	İmam Ömer Veled-i İmam Hasan Zaviyesi	2600	Dayıkent Köyü vakfıdır.
37	MARDİN SANCAĞI Sultan Hamza-i Kebir Zaviyesi	12416 (19515)	Köy, değirmen ve bağ vakıfları var. Akkoyunlu Hamza b. Kara Yölük Osman 1438-9'ta inşa ettirir. Geliri görevlilerle halka yardım için pişen yemeğe harcanıyor.
38	Sultan Hamza Sağır • Zaviyesi	9249	Köy, mezraa, dükkân, değirmen vakıfları var. Akkoyunlu Cihangir'in oğlu Hamza 1474-5'te inşa ettirir. Geliri görevlilerle halka yardım için pişen yemeğe harcanıyordu.
39	Cihangir Bey Zaviyesi	19722 (29988)	Köy, mezraa, değirmen, bağ vakıfları var. Akkoyunlu hükümdarı Cihangir Bey 1449-69 tarihleri arasında inşa ettirir.
40	Taceddin Zaviyesi	476	Arazi ve bağ vakfı var. Geliri görevlilerle yardım için pişen yemeğe harcanıyordu.
41	Şeyh Abdülâziz Zaviyesi	380	Zaviye Kalaba Köyündedir. Arazi ve bağ vakfı var. Geliri görevlilerle mutfığa harcanıyordu.
42	Şeyh Davud Zaviyesi	330	Köy, değirmen vakfı var. Geliri görevlilerle yardım için pişen yemeğe harcanıyor.
43	Baba Mahmud eş-Şehidiye Zaviyesi	5520 (14124)	Dükkân, değirmen bağ, vakfı var. Geliri görevliler ile yardım için pişen yemeğe harcanıyor.
44	Hazreti Zeynelabidin Zaviyesi	8921	Köy, mezraa, dükkân, değirmen vakıfları vardı. Gelirleri görevlilerle yemek masraflarına ayrılıyordu. Bu zaviye Nuseybin'de idi.
45	Baba Hâkî Zaviyesi	-	Bu zaviye Savur'da idi.

Sıra No	Zaviyenin Adı ve Bulunduğu Sancak	Vakıf Geliri (Akçe Olarak)	Düşünceler
46	CERMIK SANCAĞI Şeyh Abbas Şerif Zaviyesi	1957	2 Köy, 1 Mezraa vakfı içindedir. Geliri yardım için harcanıyor.
47	HARPUŖ SANCAĞI Şeyh-i Kâinat (Fatih Ahmet Baba Zaviyesi)	813 (2010)	Köy, vakfı var. Gelir Ayende ve Ravendeye sarf olunuyor.
48	Mansuriye Zaviyesi	1352 (8980)	Köy, dükkân vakfı var. Geliri görevliler ile yardım için pişen yemeğe harcanıyor.
49	Molla (Mevlâna) Ahmet Peykerici Zaviyesi	7816 (14328)	2 Köyde vakıfları Geliri görevlilerle mutfağa harcanıyor. 2 Müd hububat geliri, vakıf köyleri var. Geliri Ayende ve Ravendeye sarf edilecek.
50	Ankuzu Baba Zaviyesi	-	2 Müd hububat geliri, vakıf köyleri var. Geliri Ayende ve Ravendeye sarf edilecek.
51	Şeyh Şadi Zaviyesi	-	2 Müd hububat geliri, vakıf köyleri var. Geliri Ayende ve Ravendeye sarf edilecek.
52	Seyyid Kasım Zaviyesi	-	25 Kile hububat vakıf geliri var.
53	Hacı Bey Zaviyesi	1400	Vakıf geliri var.
54	Nazar Baba Zaviyesi	644	Vakıf geliri var.
55	Piranlı Karyesi Zaviyesi	-	Vakıf geliri var.
56	Hersini Karyesi Zaviyesi	-	-
57	CEMIŞKEZEK SANCAĞI Köse Zaviyesi	840	Medrese ile beraber vakıf geliri vardır.
58	Şeyh Hüsameddin Ali Zaviyesi	88	Vakıf geliri var.
59	Uskübi Zaviyesi	1924	Vakıf geliri var.
60	Mevlud (Münirler Zaviyesi)	754	Vakıf geliri var.
61	Halid Bey Zaviyesi	1200	Vakıf geliri var.

Sıra No	Zaviyenin Adı ve Bulunduğu Sancak	Vakıf Geliri (Akçe Olarak)	Düşünceler
62	Şeyh Çoban İlyas Bey Zaviyesi	1900	Vakıf geliri vardı. Çemişkezek'e bağlı Görenler Köyünde olup, 1900 tarihinde faal idi. Ayende ve Revendeye yardımda bulunuyordu.
63	Şeyh Hasan Bey Zaviyesi	-	Çemişkezek merkezinde olup vakıf geliri vardı. 1900 tarihinde faal olup Ayende ve Revendeye ikramda bulunuyordu.
64	Cifr-Tâzı karyesindeki Zaviye	-	- -
	TOPLAM	118.620	(118.620:3=39.540 (Akçe) 39.540:40=988,5 Guruş (Para) eder)

Tablo 1'de görüldüğü gibi örnek olarak alınan 8 Sancakta 64 tane zaviyenin varlığı tesbit edilmiştir. Bu zaviyelerden 61 tanesinin köy, mezraa, bağ, bağçe, değirmen ve dükkân gibi vakıf gelirlerine sahip oldukları görülmektedir. Yine bu 64 zaviyeden yıllık vakıf gelirleri tesbit edilen 27 zaviyenin, ilk tahrîr ile daha sonraki tahrîrlerde 15 ile 29.988 akçe arasında değişen yıllık vakıf gelirlerinin toplam olarak (Mardin'de 4, Harput'ta 3 olmak üzere 7 zaviyenin 1540 ve 1566 yıllarına ait en düşük gelirleri ölçü alınıp en yüksek gelirleri parentez içinde verilmiştir) 118.620 akçeye (118.620:3=39.540 Para; 40= 988,5 guruş eder.) ulaştığı görülmektedir. Zamanına göre bu paranın küçümsenemeyecek bir miktarda olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tabloda yer alan 64 zaviyeden büyük çoğunluğunun "*ehl-i sünnet*" akâidine bağlı, "*Ahi, Mevlevî, Bayramî, Nakşî, Kadirî, Halvetî*" vb. gibi tarikatlara ait olduğunu, Musul ve Mardin'de bulunan bazı zaviyelerin isimlerinden hareket ederek "*ehl-i sünnet*" ve öteki görüşlere ait olduğunu söylememiz mümkündür.

Bu zaviyelerin isimlerine dikkat edilecek olursa, Ankara, Tokat, Harput, Çemişkezek ve Haleb'deki zaviyelerin "*Ahi, Baba, Dede, Bacı, Sofu, Şeyh, Seyyid, Hacı*" gibi sıfatları bolca taşımasına karşılık, Musul ve Mardin'deki zaviyeler "*İmam, Sultan, Şeyh, Baba, Dede*" gibi sıfatları daha çok taşıdıkları görülmektedir. Bu du-

rumu Musul ve Mardin'deki isimlere daha çok Arapçanın, Ankara, Tokat, Harput, Çemişkezek ve Haleb'deki isimlere de Türkçenin tesirliği olduğunu söylememiz mümkündür.

Çeşitli uygulamaları ile hukuk devleti özelliği arzeden Osmanlı Devleti'nde, toplum ve devlet hayatına geniş ölçüde Türk töre ve idârecilik geleneğinden etkilenen "örfi" hukuk ile "Kur'an-ı Kerim, Hadis, İcma ve Kıyas hükümlerine dayanan "Şer'i" hukuk etkiliyordu. İlk tahrîrden sonra tanzim edilen "örfi" hukuk, eyalet, sancak, kaza ve nahiyelerin idârî, malî askerî ve beledî problemlerinden bir kısmını çözerken, diğer bir kısmı ile dinî, ahlâkî, evlilik, miras, verâset, alım-satım vb. gibi konuları da "Şer'i" hukuk çözmekteydi.

Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç kıtada geniş toprakları olan devletin, zaman zaman çeşitli problemlerle karşılaşması yanında, çeşitli eyalet ve sancaklarda yaşayan insanlar da birbirinden farklı hukukî problemlerle karşılaşabiliyordu. İşte bu problemlerin çözümlenmesi için "Kadıasker", "Şeyhülislâm", "Müfti" ve "Fetva Emini" denilen görevlilerin, Osmanlı hukuk ve idâre sistemi içinde yerlerini aldıklarını görmekteyiz. Devlet görevlilerinin veya "reâyâ"dan bir kimsenin çeşitli konularda bir problemi olduğu zaman, mevcut kanunla çözülmek üzere mahkemenin başı olan "Kadı" veya "Naib"lere gidiliyordu. "Kadı" veya "Naib"ler mevcut "Örfi" ve "Şer'i" hukuka göre problemi çözme cihetine giderlerdi. Zuhur eden problem, mevcut hükümlerle çözülemiyorsa, o zaman bunu çözecek hukukçulara gidilip, konu hakkında "fetva" isteniyordu. Osmanlı hukuk ve idâre sistemi içinde, sıradan ve rastgele kimseler "fetva" vermeğe yetkili sayılmaz, verdikleri fetvâlarda "ehl-i örf" ve "ehl-i şer" mensupları tarafından ölçü alınamazdı. Osmanlı yönetimi, bu ihtiyacı karşılamak, bu konuda bir hukuk geleneği vaz etmek, devlet örgütü içinde hukukî ve idârî sistem temin etmek, olup bitenleri gözetim ve denetim altına alabilmek amacıyla merkezde "Kadıasker" ve "Şeyhülislâm" gibi iki kurumu oluştururken, taşra örgütünde ise "Müftülük" ve "Fetva Eminliği" kurumların oluşturmuştur. Bu kurumlar ile çeşitli konulardaki hukukî problemleri çözme cihetine giderdi.

Osmanlı idâresi, eyâlet ve sancaklardaki haklaşturma hizmetlerini yürütmek üzere çeşitli kazalara mahkemeler kurup "Kadı" veya "Naib"ler atarken, hem din hizmetlerini yürütmek, hem de zaman zaman zuhur edecek "Fetva" ihtiyacını karşılamak üzere "Müftüle-

ri", çoğu kere yalnızca "Fetva" ihtiyacını karşılamak üzere "Fetva Eminleri" tayin ediyordu. Eyâlet ve sancaklarda zaman zaman ilmî dirâyet ve kudreti olan aynı kişiye "Müftülük" ve "Fetva Eminliği" görevleri bir arada verilirken, bazen ilmî kudreti zayıf olan kişiye "Müftülük", ilmî kudreti olan, bilgili ve "Fetva" verebilecek kapasitede olan başka bir kişiye de "Fetva Eminliği" görevi verilip "Fetva" vermesine ruhsat veriliyordu.

Müftüler, Şeyhülislâm'ın "mektup" u ile atanıyordu. İlmiye sınıfına mensup, ilmî kudreti olan bir kişiye, Şeyhülislâmlar bir "mektup" (atama kararname) yazıp "Müftü" olarak atandığını "Hanefî Fıkıhî ile sahîh kavle" göre "Fetva" verip, müslümanların ihtiyacını karşılamasını, imzalarında, atandığı kazanın müftüsü olduğunu belirtmesini (Karahisar-ı Sahip Müftüsü, Ankara Müftüsü gibi) istemektedir. Eğer atanan kişinin ilmî zaafı görülürse hem "Müftülük" hem de "Fetva Eminliği" görevlerinden "azl" edip yerine yenisini atayabiliyordu⁵⁰.

"Osmanlı Arşivi" ile "Kadı Sicilleri"nde yer alan "Mektuplar" tarandığı vakit bu göreve "İlmiye Sınıfı"ndan değişik kişilerin atanması yanında, bazı tarikatların "Post-Nişin Şeyh"lerinin de atandığını görmekteyiz. Mesâla 1801-1802m. (1216-1217h.) tarihlerinde Ankara'da Hacı Bayram Velî'nin kurduğu "Bayramiyye Tarikatı"nın "Post-Nişin Şeyhi" olan Şeyh Tayyib Baba Efendi, "Ankara Müftüsü", "Fetva Emîni", ve "Şeyhülislâm Ankaravî Vakıf Külliyesi"ne "Mütevelli Kâim-i Makâmı" olarak tayin edilir. Ancak görevi başında iken vefat eder. Vefat üzerine "Müftülük" ve "Fetva Eminliği" görevleri Şeyhülislâm "İşâret" (resmî yazı) ve "Mektup"u ile Ankaralı Mukasım Mimâr-Zâde Seyyid Abdullah Efendi'ye verilip "Hanefî Fıkıhî ve Sahîh kavle" göre fetva vermesi, imza ve mühürlerinde "Ankara Müftüsü" ünvanını kullanması istenirken, "Ankaravî Vakıf Külliyesi Mütevelli Kâim-i Makâmı"na Müderris Hacı Halil Efendi ile Ankaralı Kerpiççi-Zâde Hacı Osman Efendi'nin "Mürâsele-i Şer'iyye" ile Kâim-i Makâm" tayin edildiklerini görmekteyiz⁵¹. Bu örnekte açıkça görüldüğü gibi "Müftülük", "Fetva Eminliği" ve "Mütevelli Kâim-i Makâmı" "Tarikat Post-Nişin Şeyhi, Zâviyedârı ve Tekye-Nişin'i olan Şeyh Tayyib Baba'ya tevcih edilmiştir. Ölümü üzerine de bu görevler bölünerek "Şeyhülislâm"

50. Ebû'l-Ulâ Mardin; "Fetva Mad." İA., C.4, İstanbul, 1964, s.582-584; R. Özdemir; a.g.e., s.205-207.

51. Ankara Şer'iyye Sicili; Defter No.196, Belge No.110, 111, 170, 171, 219; Defter No.218, Belge No.158; Defter No.217, Belge No.119; Defter No.176; Belge No.317.

"İşâret" ve "Mektup"u ile başka kişilere tevcih edilmiştir. Bu örnekler, Osmanlı "Hukuk" ve "Fetva" sistemi içinde, ilmî kudreti olan tarikat ehlinin "Müftü" ve "Fetva Emini" olabildiklerini çeşitli hukukî müşkillerin çözümünde etkili olabildiklerini açıkça göstermektedir.

Buraya kadar açıkladığımız bilgilerden açıkça anlaşıldığı gibi, çeşitli bölgelerden örnek olarak aldığımız zaviyelerin hakları ilk tahrirden itibaren koruma altına alınırken daha sonraki tahrirlerde ise geliştirilme cihetine gidilmiştir. Yine vakıf hak, hukuk ve gelirlerinin korunması, desteklenmesi, yeni yeni imtiyazların verilmesi, hukuk sistemi içinde, ilmî kudreti olan "Post-Nişin Şeyhler" in "Müftü" ve "Fetva Emini" tayin edilmesi, devletin "Tekye" ve "Zaviyeler" e karşı korumacı, onlarla işbirliği içinde olduğunu açıkça göstermesi bakımından önemli sayılmalıdır.

V. OSMANLI İDARE SİSTEMİ İÇİNDE TARİKATLARIN YERİ

1. Tarikatlara Verilen Devlet Desteği

Osmanlı Devleti, Selçuklu ve Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi, islâmî açıdan temel tercihini "Ehl-i Sünnet" akâidine yapmış ve dinî, hukukî, idârî, malî, askerî ve beledî kurumlarını da bu akâidin prensiplerine uydurmaya çalışmıştır. Bu temel felsefeye uyan tarikat ve dinî cemaatleri desteklerken, uymayanları da takibata alma yoluna gitmiştir. Çeşitli tarihlerde yayımlanan "Ferman"larda bu akâide uyan tarikat ve dinî cemaatlerin desteklendiği, tekye ve zaviyelerinin korunduğu, uymayanların ise takibata alınacağı açıkça belirtilmektedir. Mesela; Kasım başları 1836m. (Evâhir-i Receb 1252h.) tarihinde, Sultan II. Mahmut tarafından Anadolu'nun "sağ, sol ve orta kolları" ile Rumeli'de görev yapan "Vezir" ve "Ferikler" e, "Mir-i Miranlar" a, "Valiler" e, "Mansure Müşirleri" ne, "Redif Askerleri" ne, "Kadılar" a, "Naibler" e, "Ayan", "Eşraf" ve "İş Erleri" ne hitâben yayımlanan bir "Ferman" da "...Memâlik-i Anadolu ve Rumeli'de tekâya ve zevâya ashabından biri fevt oldukça mahlûl olan tekye ve zaviye yine kadimden mensub olduğu tarik-i ricâli ve hülefâlarından aslah ve erşitlerine verilmek ashab-ı tarik-i aliyye beyninde usul-i kâdime-i meriyyeden olarak hi-gâne ve ecânib makûlelerinden vikâye oluna gelmesi..." usulden olduğu halde, son günlerde "Post-Nişin Şeyh" lik makamı boşalan bazı tekye ve zaviyelerin başına "nesebi" ve "silsilesi" belli olmayan kişilerin geçtiği veya bu gibi kişileri "Kadılar" ın merkeze teklifi ile eski uygulama-

nın bozulduğu belirtildikten sonra "...Zenâdık taifesinin tekâya ve zevâyâ zabtıyla erbab-ı ehliyet(in) açıkda..." kaldığı belirtilmektedir. Fermânın devamında, bu bozulan sistemin yeniden inşası için, "...Şu hususun bir hüsn-i surete rabtı vâcibeden olduğuna binâen fi-ma-bad Anadolu ve Rumeli'de vâki tekâya ve zevâyâeden biri mahlül oldukça o mahallin yine tariki ricâli ve hülefâsından ahkâm-ı şer'iyet-i mutahhara ve esrâr-ı tarikat-ı aliyyeye ârif ve müridin ve sâlikini terbiye ve teselliye usûl-i serifine vakıf her kim bulunur ise o mahâlde olan meşâyih ve dervişânın inzimâm-ı rey'i ve ittifaklarıyla ana tevcihi der-bâr-ı şevket-i karareme arz-u inha olunmak ve bunun için zinhar kuzzat ve nüvvâb taraflarından harç-ı ilâm mütâlebesiyle rencide olunmamak ve bundan böyle hükkâm-ı şer'i taraflarından tekye mahlül tevcihi zımında hilâf-ı şurut olarak nâ-ehl yedlerine ilâm virilecek olursa muvaheze olunacağından başka ol ilâm mamul-bih olmayarak cihet-i mahlule Der-Saadetimde bulunan meşâyih ve dervişâne rey'i ve ittifakân ve inhalarıyla ehil ve erbâbına tevcih kılınmak üzere düstûru'l-amel tutulması hususu Der-Saadetimde genç güzidâr-ı şaret olan tarikat-ı aliyye-i Kâdiriyye ve Nakşibendi ve Sümbiliye ve Halvetiye ve Sadriyye asitâneleri meşâyipi mefâhirü'ş-Şuyuh ve'l-mukakkikin ve'l-meşâhiyyuhan-ı fehem taraflarından memhur-ı arz takdimiyle istida olunarak ol babda bi'l-fiil Şeyhulislâm ve müftüyü'l-enâm olan Mekki-Zâde... Mevlâna Mustafa Asım... işaret etmeleriyle işâretleri muccebince amel-ü hareket olunması hususuna irâde-i Seniyyem müteallik.." olduğu belirtilmektedir⁵². Öneme binâen birçok yerini iktibas halinde verdiğimiz "Ferman"dan açıkça anlaşıldığı gibi devlet, çeşitli tarikatlara ait tekye, zaviye ve hanikâhlardaki yükselmenin, tarikatlara has manevi seyir içinde olmasını, buna kimsenin müdâhale etmemesini "Şer'i Şerifin" kâideleriyle târikat kâide ve kurallarını bilmeyen cahil, ahlâksız, itikâdı bozuk, nesebi ve silsilesi belli olmayan "Zındık" kimselerin "Şeyh"lik makamına geçmemesini, bunun için hiçbir "Kadı"nın "İlâm-ı Şer'i" yazmamasını, eğer tarikat ricâli ve halifeleri bu kuralı uygulamaz veya uygulamada aciz kalırlar ise, İstanbul'da bulunan Kâdiriyye, Nakşibendi, Sümbiliye, Halvetiye ve Sadriye tarikatlarının bilgili, Şeriâte uyan, ahlâklı, tarikat kurallarını bilen genç müridlerin "Şeyh" olarak gönderileceği açıkca belirtilmektedir.

Bu uygulamâ, devletin, "ehl-i sünnet" akâidine uyan tarikatlara her türlü idâri kolaylığı sağladığını, toplum hayatındaki faydalı ic-

52. Ankara Şer'iyye Sicili: D.239, B.155.

raatlarını desteklediğini, tarikat içindeki her türlü yükselmeyi kendi içindeki dinî, manevî ve demokratik kurallara bıraktığını açıkça göstermektedir. Ayrıca devletin temel felsefesini hesaba katmayan icraatlarıyla topluma zarar veren, tarikatların dinî ve ahlâkî kurallarına uymayan "*Post-Nişin Şeyhler*"in seçiminde bilgi, neseb ve manevî seyir kurallarına uymadan bilgisiz, ahlâkî açıdan düşük, neseb ve silsilesi belli olmayan, nâ-ehil kişileri seçen tarikatları ise takibe aldığı, davranışlarını onaylamadığını da açıkça göstermiş olmaktadır.

2. Tarikatların Devlet Tarafından Denetlenmesi

Osmanlı Yönetimi üç kıtada bulunan toprakları üzerinde faaliyet gösteren "*Ehl-i Sünnet*" akîdesine sahip tarikat ve dinî cemaatleri destekleyip korurken, "*Ehl-i Sünnet*" akidesi dışında kalan grupları da gözetim altına almaktaydı. Ancak bu konuda, devletin doğru karar verebilmesi için tarikat ve dinî cemaatleri, bunlara bağlı "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergah*"ları murakabe etmesi, denetim ve kontrol altında tutması ile mümkündü. Bu amaçla, devlet bünyesinde kontrol sistemi kurması gerekiyordu. Devletin bu amaçla bu müesseseyi kurup işletmeye çalıştığını, değişik tarihlerde yayımlanan "*ferman*"larla bu görevi yapmaya çalıştığını görmekteyiz. Arşiv vesikaları içinde, zaman zaman bu konularla ilgili bazı belgelerin çıkması, bunu göstermektedir. Zaman zaman yayımlanan "*ferman*"larda, devletin çeşitli eyalet ve sancaklarında bulunan "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergah*"ların teftiş edilerek denetlenmesi, bu amaçla görevlendirilen devlet görevlilerine verilecek ücretlerin "*Tekye-Nişin Şeyhler*"den (Post-Nişin Şeyhler) alınmasının eğer bu mümkün olmazsa "*Vilayet*" tarafından verilmesinin istendiğini görmekteyiz. Meselâ: 17 Kasım 1827 (2 Rebiyü'l-Ahir 1243) tarihli bir "*tahrîr*"de, "*İzzetli, refetli, hulûs-ı şiarım efendi. Be-Emr-i Âli tekyeler teftişine me'mûr Kapucubaşı Saadetli Mehmed Ağaya ve mevâli ve muharrir efendiye. Nefs-i Tokat'tan dahi 1000 grupu hizmet tasvip olunarak tarafımızdan virilmiş olup, meblağ-ı mezkûrî Tokat'ta vâki Tekye-Nişinlerden tahsil icâb ideceği ve onlardan tamamı tedariki emriyye marifi(?) halde cânib-i vilayetten tahsil icâb ideceği malumumuz oldukda zikir olunan mebhâliği münasibi vechle tahsil ve birgün evvel tarafınıza irsal ve tesyile mübâderet eylemeniz ifadesi tahrîr-i şakkaya bâdi olmuştur*" denilmektedir^{52b}. Bu vesikada açıkça görüldüğü gibi, "*ferman*" gereği

52b. Tokat Şer'iyeye Sicili: D.31, B.204.

"Tekye"lerin teftiş edilmesi, hizmet karşılığı olarak takdir edilen 1000 guruşun Tokat'taki "Tekye-Nişin Şeyh"lerden alınması, bu mümkün olmazsa "Vilayet" tarafından verilmesinin istendiği görülmektedir.

Devlet, değişik zamanlarda yaptığı bu teftiş ve murakabe sonucunda, çeşitli tarikat ve dinî cemaatlar hakkında belirli bir bilgiye sahip olmakta, onların akîde ve felsefesini öğrenmekte, "Ehl-i Sünnet" ve "Ehl-i Sünnet Dışı" inanış ve fikirlerini öğrenmekteydi. Bunların içinden "Ehl-i Sünnet" görüşünü benimseyenleri desteklerken, devlet ve toplum hayatını tehdid eden (veya etmesi muhtemel olan) "Şamanizm, Mazdeizm, Budizm, Zerdüştlük, Putperestlik, Yahudilik, Hıristiyanlık" vb. gibi din ve inanışların tesiri altında kalan "Babâlik, Abdallık, Bektaşılık, Hurûfilik, Kızılbaşlık, Kalenderilik, Haydarîlik, Melâmîlik" vb. gibi "Şîî" ve "Batınî" inanış, tarikat ve dinî cemaatlerden desteğini çekmekte, zaman zaman onları takibata almaktaydı. Bu takibat sonucunda, bazı "Ehl-i Sünnet Dışı" tarikat ve dinî inanış temsilcilerinin yargılandığı, bazılarının ise idam edildiği görülmektedir. Selçuklu döneminde "Babâî" hareketinin⁵³, 1414 (veya 1420)'de "Şeyh Bedreddin" in idam edilmesi⁵⁴, 1417m. (820h.) (veya 1404, 1408, 1418 m./807, 811, 821 h.) tarihinde "Hurûfî Halifesi Seyyid Nesimî" nin (1339-1344 m./740-745 h.) Haleb'te derisi yüzülerek idam edilmesi⁵⁵, 1527 (934 h.) tarihinde "Molla Kabız" adlı kişinin, "Hz. İsa"yı, "Hz. Muhammed" den (a.s.) üstün tutması, "Şeyhülislâm İbni Kemal"le yapılan ilmî münakaşada İslâmî hükümlerde hata yaptığı, hatasının kendine anlatılması, hatasını kabul etmesine rağmen fikrinden dönmemesi üzerine idam edilmesi⁵⁶, "Melâmî" ve "Vahdet-i Vücut" nazariyesini savunan "Oğlan Şeyh, Bosnalı Şeyh Bâlî, Şeyh Sütçü Beşir Ağa, İsmail Maşukî, Şeyh Bünyamin Ayaşî, Haşimî Seyyid Osman, Şeyh Hüsameddin" vb. gibi tarikat "şeyh" ve "ulu"larının çeşitli cezalara çarptırılmaları veya idam edilmeleri, XVII. yüzyılın başlarında (IV. Mehmed ve Köprülüler döneminde) tarikatlara karşı tavır sergileyen Birgivî Mehmed Efendi'nin yolunu izleyen "Kadı-Zâdeliler" ile "Üstüvanî Mehmed Efendi"nin, tarikatları savunma "Sivasîler"le yürüttükleri mücadelelerde, devletin her iki tarafa da müdahale ede-

53. Ahmet Yaşar Ocak; *Babiler İsyanı ve Baba İshak*, Ankara, 1984, s.1-149.

54. Şeyh Bedreddin; *Varidâd*, Terc. Cengiz Ketene, Ankara, 1990, s.1.

55. Kemal Edib Kürkçüoğlu; *Seyyid Nesimî Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul, 1973, s.1-2.

56. Peçevî İbrahim Efendi; *Peçevî Tarihi*, C.I, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1981, s.95-96.

rek otoriteyi sağlama cihetine gitmesi bu konuda açık örnekler olarak sayılmalıdır⁵⁷.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden açıkca anlaşıldığı gibi, devlet, bütün tarikat ve dinî cemaatları önce denetlemekte, sonuçta temel felsefesine uyanları desteklerken, uymayanları ise takibe alma veya cezalandırma cihetine gitmiş gözükmektedir.

VI. OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ İÇİNDE TARİKATLARIN YERİ VE ÖNEMİ

1. Örgün Eğitimdeki Fonksiyonları

Osmanlı eğitim sistemi, "*Sıbyan Mektebi*" ve "*Medrese*" tahsiline dayanmakta idi. Medreseyi bitirip *İcazet-nâme*" alan kimse, "*tedris*" (öğretim), "*itfa*" (fetva) ve "*kaza*" (yargı) görevlerinden birini seçerek atama isteyebiliyordu. Bu görevlerden, "*tedris*" (öğretim) görevini seçen aday, "*Anadolu*" veya "*Rumeli Kadıaskerleri*"nden birisinin derslerine devam edip, "*matlab*" denilen deftere adını yazdırdıktan sonra, atanma "*nöbet*"ini beklerdi. Sırası gelen aday 1647 yılına kadar "*Kadıasker Mektubu*" (resmî teklif yazısı) ile atanırken, 1785'ten sonra ise genellikle "*Kadı*" veya "*Nâib*"lerin "*arz*"ı, "*Şeyhulislâm*"ın "*işaret*"i (resmî yazı) sonucunda verilen "*Ru'ûs-ı Hümayûn*" gereğince "*Padişah Berati*" ile atanmaktaydı^{58b}. Bu şekilde atanan "*müderrisler*" medreselerdeki görevlerini yürütürken, çeşitli tarikat ve dinî cemaatlara intisab edebilmekte, dilerse müderrisliği bırakıp, "*Tekye ve Zaviyeler*"e intisab edebilmekteydiler.

Osmanlı ilmiye teşkilâtı ve bu kurumu ilgilendiren arşiv vesikaları tahlil edildiği zaman, müderris olarak atananların bu görevi yapmaları yanında, çeşitli tarikatlara ait "*Tekye*" ve "*Zaviye*"lere intisab ettiklerini, her iki görevi beraberce yürüttüklerini veya müderrislikten ayrıldıklarını gösteren çeşitli örneklerle rastlamak mümkün olmaktadır. Meselâ: 1412 m tarihinde Ankara'da "*Nakşi-bendi*" ve "*Halvetî*"^{58b} tarikatlarını sentez ederek kendi adına (Bayramiye) ta-

57. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1981, s.337-341, vd.; Ö.L. Barkan; *a.g.m.*, s.279-386; Mustafa Kara; *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1980, s.93-106; E. Cebecioglu; *a.g.e.* s.130-132.

58a. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s.45; Cahit Baltacı; *XV. ve XI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1967, s.26-31; Yusuf Oğuzoğlu; *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma*, DTC. Fakültesinde Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1980, s.87; R. Özdemir, *a.g.e.* s.202-205.

58b. Nakşibendi tarikatı, Bahaeddin Nakşibendi (ölümü 1389 m./791 h.) tarafından Türkistan'da kurulmuş ve oradan Anadolu, Balkanlar, ve Orta-Doğuya yayılmıştır.

rikatını kuran "Hacı Bayram Velî"nin, Ankara'daki "Ak ve Kara Medreseler"de, Bursa'daki "Çelebi Sultan Mehmed Medresesi"nde müderrislik (1380 ?) yaptığını⁵⁹, 2 Aralık 1786 (10 Safer 1201) tarihli "Atama Berat-ı Şerifi"nden, "Bayramiye Tarikatı"nın "Post-Nişin Şeyhi" olan Şeyh Tayyib Baba'nın Ankara'daki "Yusufiye Medresesi"nde "Müderrislik" yaptığını⁶⁰, 28 Eylül 1814 (13 Şevval 1229) tarihli başka bir "Atama Beratı"nda Müderris Osman Efendi'nin "tedris" yapmak şartıyla "Ahi Yakub Zaviyesi"ne "Zaviye-dâr" tayin edildiğini⁶¹, 1816 (1232) tarihli bir başka vesikada, "Koyunpazarı Medresesi"nde "müderris" olan müderrisin "Bacım Sultan Tekyesi"nde "Post-Nişin Şeyh" olduğunu ve "tekâlîf"ten muaf tutulduğunu görmekteyiz⁶².

Bu örneklerden net olarak anlaşıldığı gibi, bazı müderrislerin istediği takdirde bir tarikata bağlı "Tekye ve Zaviyeler"e "Post-Nişin Şeyh" olarak atanabildiği gibi, "Tekye ve Zaviyeler"de "Post-Nişin Şeyh" olan bilgin kişilerin istekleri doğrultusunda boş olan medreselere "müderris" olarak atanabiliyorlardı. Bu uygulama, Osmanlı İlmîye Teşkilâtında, "Şeriat"la "Tarikat"ın birbirlerine karşı olmayıp, içiçe, yanyana ve dayanışma içinde olduklarını, birbiriyle mücadele yerine, elele vererek örgün eğitimi kucakladıklarını göstermiş olmaktadır.

2. Yaygın Eğitimdeki Fonksiyonları

"Tarikat, Tekye ve Zaviyeler"ın temel amacı, İslâmı dosdoğru yaşamak ve yaşatmak, kâmil insan, kâmil müslüman yetiştirerek, dünya nimetlerinden fedakârlık etmek, insanlara yardım ve ihsanda bulunmak, "ilimle hakikati" "şeriatla tarikatı" birleştirmek gibi temel prensipleri gerçekleştirmek esası üzerine oturtulmuştur. Bu esasları kendine şiar edinen tarikatlara intisab eden kişinin iyi insan, iyi müslüman olması, bilgili ve çalışkan olması, dürüst ve yardım sever olması temel kâideleri kabullenmesi gerekir. Bu kuralları kabullenmeyen kişi, o "Tekye ve Zaviye"de yer edilemez, manevî

Halvetiye tarikatı ise Sührevardi'nin bir kolu olup, Şeyh Abdullah Saraceddin veya Zahiddin Ömer b. Ekmeleddin Gilanî el-Halvetî (ölümü 1349-1350 m/750 h.) tarafından Horasan'da kurulmuş ve oradan Anadolu'ya yayılmıştır (Bkz. Lous Massignon-Tahsin Yazıcı; "Tarikat Madd.", İ.A., C.12/1, İstanbul 1974, s.1-17).

59. E. Cebecioğlu, a.g.e., s.47-53, s.118.

60. Ankara Şer'iyye Sicili: D.175, B.201.

61. Ankara Şer'iyye Sicili: D.214, B.245, 246.

62. Ankara Şer'iyye Sicili: D.218, B.285; R. Özdemir, a.g.e., s.202-205.

sahada terakkî gösteremez. Bu meziyetlere sahip olmak isteyen "müridin", *Ayet, Hadis ve Fıkıh* ilimleri okuması, hikmetli ve öğretici bilgi veren sohbetlere katılması, beden ve kalbini terbiye edici ibadet ve zikir etmesi, insana ve haklarına saygının manevî alanda getirdiği değeri öğrenmesi, ilim ve ahlâkî değerleri öğrenmesi ve öğretmesi, bütün bu değerlerde sürekli bir alışkanlık sağlaması gerekiyordu. Bu prensipleri benimseyen ve yaşayan kişi, belirli bir süre eğitilen kişi olmaktan çıkıp, sürekli olarak öğrenen ve öğreten, iyiliği gösterip, yanlışlardan sakınan ve sakındıran birey durumuna gelecektir.

Birçok "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergahlar*"da İslâm'ın müsaade ettiği şekilde "*Şiir, musikî, hat, tezhip, minyatür, ebru, cilt, vitray, nakkaşlık, oymacılık*" vb. gibi çeşitli sanat dallarının geliştiği görülmüştür. Geliştirilen bu sanat eserleri içine "*Ayet, Hadis ve Hikmetli Sözler*" yazılması, bu eserlerde "*Tekye, Zaviye, Hanikâh, Dergah, Cami ve Mescitler*"in (özellikle hat sanatıyla) süslenmesi, esnafın yoğun olduğu çarşı ve pazar girişlerindeki kapıların tezyin edilmesi, çarşı içleriyle halkın yoğun olarak uğradığı "*sebil*" durumundaki çeşmelerin bezenmesi faaliyetlerinin ardında yatan gerçeği, yaygın eğitimi gerçekleştirmeye yönelik olarak saymak gerekmektedir.

VII. TARİKATLARIN VAKIF SİSTEMİ İÇİNDEKİ ROLÜ

Çeşitli Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı vakıfları da dinî, hayrî, idarî, askerî, beledî, eğitim, sağlık, ticaret ve sosyal amaçlara hizmet etmek amacıyla kurulmuştu. Vakıfların bu çok yönlü hizmet ve yardım fonksiyonlarından "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergahlar*"da geniş ölçüde istifade etmekteydi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, devletin kuruluş yıllarından başlayarak, Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu'da kurulan "*Tekye ve Zaviyeler*"in vakıf hak ve hukukları korunurken, ihtiyaç duyanlara yeni yeni vakıf gelirler ilave edilme cihetine gidilmiştir. Balkanlardaki siyasî ve askerî ilerlemeye paralel olarak da çeşitli yerlerde birçok yeni "*Tekye ve Zaviye*" kurulmuş, maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere de köy, mezraa, bağ, bahçe, dükkân, han gibi vakıf gelir kaynaklarına kavuşturulmuşlardır. Meselâ: *Gelibolu'da Ahi Musa ve Ahi Zûle Zaviyelerinin Malkara'da Yegan Reis Zaviyesi'nin, Bursa'daki Kâzerûniyye Tarikatı'na ait zaviye'nin, Zağra, Çirmen, Dimetoka, Şumnu* vb. gibi şehirlerde kurulan hemen hemen tüm "*Tekye ve Zaviyeler*"in vakıf köy, mezraa, bağ, bahçe, değirmen, han, hamam,

dükkân gibi vakıf mülhakat ve gelir kaynaklarının varlığını⁶³, yine örnek olarak aldığımız, Ankara, Tokat, Halep, Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek'ten oluşan 8 sancakta tesbit edebildiğimiz 64 "*Tekye ve Zaviye*"nin 61 tanesinin değişik oranlarda geliri olan köy, mezraa, bağ, bahçe, değirmen, han, hamam, dükkân gibi "*vakıf mülhakat*"tan oluşan vakıf gelir kaynakları olduğu tesbit edilmektedir. Bunlardan 27 tanesinin yıllık gelir dilimi 118.620 akçeye ulaşmaktaydı (Bkz. Tablo: 1). Bu örnekler, vakıf sisteminin bu kurumları ne denli desteklediği, vakıflar ile "*Tekye ve Zaviyeler*"in ne denli içiçe girdiklerini açıkça göstermiş olmaktadır. Burada hemen akla şu sorular gelmektedir: "*Tekye ve Zaviyeler*"i geniş ölçüde destekleyen "*vakıf mülhakat*"ı kimler yönetecek, hak ve hukukunu kim koruyacak, gelir-gider dengesini kim sağlayacak, yöneticilerini kim atayacak? Bu soruların cevabını, Osmanlı Arşiv Vesikaları içinde yer alan çeşitli "*vakfiye*", "*ferman*", "*berat*", "*ilâm*", "*hüccet*" ve "*mürasele*" gibi vesika grupları içinde bulmamız mümkün olmaktadır.

Osmanlı Vakıflarının kuruluşunda genellikle şu bürokratik yollar takip edilmekteydi. "*Menkul*" veya "*gayr-i menkûl*" malını "*vakf*" etmek isteyen kişi, mahkemeye gelerek "*vakıf*" kurmak istediğini belirtip, vakf edeceği gelir kaynağını ve şartlarını belirterek "*vakfiye*"sinin düzenlenmesin (veya kendisi düzenlemişse veya güvendiği birine tanzim ettirmişse, onu da mahkemeye takdim edebilmekteydi) istiyordu. Genellikle "*vakfiye*"ler üç nüsha halinde düzenlenip, aslı "*vâkıf*"a, bir nüshası İstanbul'a gönderiliyor, diğer nüshası da "*Kadı Sicili*"ne kayd ediliyordu. Bu işlemten sonra, "*vakfiye*" doğrultusunda "*vakfa*" "*Mütevelli*", "*Nâzır*", "*Kâtip*", "*Câbi*" vb, gibi görevlilerin atanmasına sıra geliyordu. Bu görevliler, genellikle "*Kadı*"nın İstanbul'a atanmaları için yazdığı "*İlâm-ı Şer'î*" ve bu istek "*İlâm*"ın "*Ru'us Kalemî*"nde değerlendirilip "*Berat-ı Sultanî*" verilmesi ve bu "*Berat*"ın mahkemeye gönderilip "*Kadı Sicili*"ne bir suretinin yazılıp, aslının ilgiliye verilmesinden sonra, atama işlemi tamamlanmış olmaktadır. Aynı bürokratik kurallar "*Tekye ve Zaviye Vakıfları*" için de geçerli idi.

"*Tekye ve Zaviyeler*"e bağlı "*vakıf mülhakat*"ı yönetmek, hak ve hukukunu korumak, gelir ve gider muhasebesini tutmak, "*tamir ve termim*"lerini yaptırmak, devlet veya kişilerle olan her türlü münasebeti sağlamak amacıyla genellikle vakfın bağlı olduğu "*Tekye*

63. Ö.L. Barkan; *a.g.m.*, s.279-295; H.A. Erzi; *a.g.m.*, s.423-429.

ve *Zaviye*"nin "*Post-Nişin Şeyhi*", "*Mütevelli*" veya "*Nâzır*" olarak atanmak üzere "*Kadı*" tarafından merkeze teklif edilmekte, bu teklifte genellikle kabul edilerek "*Berat-ı Şerif*" verilmekteydi. Mesele: 1700, 1785, 1800, 1820, 1840 tarihlerinde Ankara'da faaliyet gösteren "*Hacı Bayram Velî Zaviyesi Vakıfları*"nın başına "*Zaviye*"de görev yapan "*Post-Nişin Şeyhler*"in "*Mütevelli*" tayin edildiklerini⁶⁴, 1810 (1225) tarihinde "*Bacım Sultan Tekyesi Vakıfları*"nı yönetmek üzere "*Tekye-Nişin*" olan "*Şeyh*"in "*Mütevelli*" tayin edildiğini⁶⁵, 1799 (1214) tarihinde, "*Hatip Ahmet Şeyh Ali İsfahanî Zaviyesi*"nin "*vakıfları*"nı yönetmek üzere "*Zaviyedâr*"ın "*Mütevelli*" olarak atandığını görmekteyiz⁶⁶. Yine 1828 (1244) tarihinde, "*Ahi Şerafettin Zaviyesi Vakıfları*"nı yönetmek üzere "*Zaviyedâr*"ın "*Mütevelli*" tayin edilip, vakıfla ilgili birçok davayı çözmeye çalıştığını görmekteyiz⁶⁷. Aynı şekilde, 19 Kasım 1900 (26 Receb 1318) tarihinde "*Mamuratü'l-Aziz Vilayeti*"ne (Elazığ) tabi "*Dersim Sancağı*"na bağlı "*Çemişgezek Kazası*"nın "*Görenler*" (Şimdi Tunceliye bağlıdır) köyünde bulunan "*Çoban İlyas Zaviyesi Vakıfları*"nı yönetmek üzere "*Zaviyedâr*" olan Ali Rıza Efendi'nin "*Berat-ı Padişahi*" ile "*Mütevelli*" tayin edilir. Yine, 17 Ekim 1899 (6 Muharrem 1317) tarihinde, "*Çemişgezek Kasası*"nın merkezinde bulunan "*Şeyh Hasan Bey Zaviyesi*"nin "*Zaviyedârlık*" ve "*Vakıf Mütevelliliği*"ne Şevki ve Seyyid Tahsin'in müştereken "*Berat-ı Şerif*"le atandıklarını görmekteyiz⁶⁸.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden, Tarikat ve onlara bağlı *Tekye ve Zaviyeler*"in vakıflar tarafından desteklendiği, bunlara bağlı vakıfları da "*Tekye-Nişin Şeyh*" veya "*Post-Nişin Şeyh*" veya hatta "*Zaviyedâr*" olarak adlandırılan "*Şeyhler*"in "*mütevelli*" olarak yönettikleri net olarak anlaşılmaktadır. Bu uygulama, Osmanlı vakıf sistemi ile "*Tekye ve Zaviyeler*"in içiçe yaşadığını, vakıf kuralları içinde her türlü desteği gördüklerini, vakıf hukuku içinde "*ümera*", "*ülema*" ve "*ehl-i şer*" tarafından korunup, desteklendiklerini açıkça göstermiş olmaktadır.

64. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.175, B.14; 180/92; 177/113; 196/110, 219; 195/111, 163; 207/207; 208/353, 264, 272; 210/260 vd.; *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*: Evkaf Defteri No.1964, Sayfa no.365, Sıra No.295; Defter No.485, Sıra No.312; Defter No.1766, Sayfa No.227, Sıra no.49.

65. *Ankara Şer'iyye Sicili*: 212/180; 218/285.

66. *Ankara Şer'iyye Sicili*: 192/245; 202/53; 183/15, 16.

67. *Ankara Şer'iyye Sicili*. D.208, B.434; D.215, B.314; D.236, B.354.

68. *Çemişgezek Şer'iyye Sicili*: D.387, s.34, 38, B.30, 76.

VIII. TARİKATLARIN ASKERİ AÇIDAN FONKSİYONLARI

Anadolu'nun fethinden itibaren, değişik bölgelerde faaliyet gösteren tarikatlar, onların kurup geliştirdiği "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar*" bir taraftan yeni vatanın Türkleşmesi-İslâmlaşması ile uğraşırken, diğer taraftan buldukları toprakların yeşertilmesi, "*şen ve âbadan*" edilmesi, çevredeki insanların faydalanabileceği verimli beldeler durumuna getirmeye çalıştılar. Fakat yerleştikleri bu topraklarda "*mistik*" ve "*tufeyli*" (bedavacı yaşama) yaşama, toplumdan koparak, "*İnziva*" ve "*Üzlet Hayatı*" (bir köşeye çekilip toplumdan ilişkisi kesme) yaşama yolunu seçmediler. Bir taraftan "*Türk-İslâm misyoneri*" gibi İslâmî ve Türk kültürünü yaymaya çalışırken, diğer taraftan toprağı işleterek, ekonomik faaliyetlerde bulundular. Öbür taraftan ise, en yakında bulunan "*Derbent*"leri (geçit) koruyarak, "*Sefer-i Hümayûn*" çağrısı yapıldığı zaman yanlarındaki "*Derviş*" ve "*Fukara Tâifesi*" ile beraber "*Sefer-i Hümayûn*"a iştirak edip hem yurt savunmasına katıldılar, hem de "*cihat*" farızasını yerine getirmiş oldular. Bu davranışlarıyla, tarikat müntesipleri, "*Alp*", "*Eren*", "*Alp-eren*", "*Gazi*" ünvanlarını alan, dinî, vatanî, milleti ve devleti için cihat eden "*mücahid*" kimseler oldular.

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devletinin ilk yıllarında gördüğümüz bu davranış daha sonraki asırlarda da değişik boyutlarda devam etti. Çeşitli zamanlarda devletin sıkıntıya düşmesi, vatan topraklarının saldırıya uğraması sonucunda devlet, genel "*Seferberlik*" ilân ederek devlet güçlerinin "*Sefer-i Hümayûn*"a "*eşme*"sini istiyordu. Bazen bu çağrıyı herkes için yaparak "*gönüllüler*"in "*sefere*" iştirak etmesini de isteyebiliyordu. İşte bu gibi çağrılarda, değişik "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâh*" müntesibi olan "*Post-Nişin ve Tekye-Nişin Şeyhler*", "*Zaviyedâr Şeyhler*", "*Mürid*" ve "*Fukara Tâifesi*" oluşturdukları gönüllü gruplarla sefere iştirak etmekteydiler. Osmanlı Arşivlerinden bulduğumuz bazı vesikalar bu konuya açıklık getirmektedir: Meselâ: 2 Ağustos 1810 (Gurre-i Receb 1225) tarihinde, ilân edilen *Sefer-i Hümayûn*'a (1806-1812 tarihleri arasında yapılan ve Bükreş Antlaşması ile biten Osmanlı-Rus, Osmanlı-İngiliz savaşları) *Ankara Kal'a Dizdarı, Kal'a Kethüdası Es-Seyyit el-Hac Ali Ağa Başbuğluğunda 15 süvari, 10 piyade askeri ile sefere eşerken*⁶⁹, aynı tarihte, yani 2 Ağustos 1810 tarihinde, An-

69. *Ankara Şer'iyye Sicili*, D.202, B.329.

kara Müftüsü Müderris-Zâde Mehmet Emin Efendi'nin de bir miktar gönüllü askerle sefere eştiğini görmekteyiz⁷⁰. Kal'a Kethüdası ile Müftü'nün bu faaliyetlerinden sonra aynı tarihlerde, yani 6 Ağustos 1810 (5 Receb 1225) tarihinde, "Hacı Bayram Velî Tarikat ve Zaviyesi"nin "Post-Nişin Şeyhi" olan Şeyh Seyyid Mehmed Said Baba Efendi'nin de yanına topladığı gönüllü 12 "Mürid" ve "Derviş Fakarasıyla", "Sefer-i Hümayûn"a "eşerek", "cihat" farızasını yerine getirdiğini görmekteyiz⁷¹. Bu iki ilmiye mensubunun topladıkları gönüllülerle beraber sefere eşmeleri, "Alperen" ruhunun bu dönemde de devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu örnekler, bu dönemde de "Tekye ve Zaviye" mensuplarının "mistik" bir hayat sürmedikleri, üretken ve "gaza ve cihat" ruhuna sahip olduklarını göstermesi bakımından dikkate değer.

IX. OSMANLI MALİYESİ VE TARİKATLAR

1. Tarikatların Gelirleri

Tarikatların genellikle kendilerine ait "Tekye ve Zaviyeleri"nin olduğu bilinmektedir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde, Anadolu ve Balkanlarda faaliyet gösteren "Tekye ve Zaviyeler" in genellikle, köy, mezraa, çiftlik, bağ, bahçe, değirmen, han, hamam, dükkân vb. gibi "vakıf mülhakatları" nı vardı. Bu vakıf mülhakatlardan elde edilen "nemâ" ve "galle" denilen gelirler bu kurumların temel gelir kaynaklarını oluşturmakta ve bu gelirlerle ihtiyaç duyulan maddî ihtiyaçlar giderilmekteydi. Balkanlarda kurulan birçok "Tekye ve Zaviye" ile Anadolu'da örnek olarak aldığımız 8 sancakta tesbit ettiğimiz 64 zaviyeden 61 tanesinin çeşitli oranlarda vakıf gelirlerine sahip olması bunu açıkça teyit etmektedir (Bkz. Tablo 1).

Bu gelirlerin dışında, "ülema, ümera ve reaya" dan bazı kişilerin yaptığı bağışları, kendi vakıf mülhakatlarından gelir getiren kaynakları, işletmeleri sonucunda elde ettikleri gelirleri, devlet hazinesinden yapılan yardımları, devletin getirdiği bazı vergi muafiyetlerini de saymak gerekmektedir. Burada bağış ve vakf etme şeklindeki gelirlerden örnekler vermemiz mümkün olmaktadır.

70. Ankara Şer'iyye Sicili; D.202, B.332; R. Özdemir, a.g.e., s.205-207.

71. Ankara Şer'iyye Sicili; D.202, B.334; Belgelerde adı geçen Sefer-i Hümayûn'un hangisi olduğu belirtilmemiş ama, 1806-1812 tarihleri arasında Osmanlı-Rus, Osmanlı-İngilizler arasında yapılan ve Bükreş Antlaşması ile biten savaşta, Osmanlı, Besarapya'yı yitirir, Sırbistan özerkliğe kavuşur, Osmanlı ve Rusya arasında Purut ve Tuna nehirleri sınırı olur. Bu savaşta, Osmanlı hem çok zayıf ve hem de toprak kaybetmiştir.

Meselâ: 9 Aralık 1799 (Gurre-i Receb 1213) tarihinde, *Hacı Bayram Velî Tarikatı'nın Şeyhi olan Şeyh Tayyib Baba, Bayramiye Tarikatı'nın bir kolu olan Celvetiye Tarikatı'nın Ankara'daki bir şubesi durumundaki Taceddin Veli zaviyesi, camii, türbesi, çeşmesi, su yolları ve hizmet veren görevlileri için 760 guruş vakfederek, Taceddin Tekyesi'nin Tekye-Nişin'i olan Şeyh Osman Efendi ve Seyyid Şeyh Mustafa Efendilere teslim etmiştir*⁷². Yine, 16 Temmuz 1836 (Gurre-i R. Ahir 1252) tarihinde, aynı "*Zaviye*" maddi sıkıntıya düşer. Durumu, hem "*Dergâh Şeyhi*" hem de "*Ankara Mutasarrıfı Vezir İzzet Paşa*" İstanbul'a "*arz-ı istilâm*" ederler. Bunun üzerine öbür "*zaviyeler*"e yapıldığı gibi, bu "*Dergâh*"a da aylık 200 guruş vakf edilip "*Ruz-Namçe Defteri*" ne kayıt verildikten sonra bir sureti de "*Tekye Şeyhi*" ne gönderilmiş olduğu görülmektedir⁷³. Bu iki örnekte açık olarak görüldüğü gibi tamamen yardım niteliğinde *Bayramiye Şeyhi* 760 guruş vakfederken, yine Ankara Mutasarrıfının girişimleriyle merkez hazineden 200 guruş vakfedilmiştir. Bu yardımlarında bir anda kaybolmaması için, vakıf hukuku bünyesine alınarak korunması, "*istirbah*" (paranın %10, 15, 20 esasına göre ribh'a verilerek işletilmesi) edilerek elde edilen, "*nema, galle veya güzeste*" denilen gelirler ile ihtiyaçların karşılanması cihetine gidilmiştir. Benzer uygulamayı 27 Ağustos 1807 (22 Cemaziye'l-Ahir 1222) tarihinde Tokat'ta görmekteyiz. Bu tarihte "*Tokat Mevlî-Hanesi*"ne, "*Tokat Kal-hânesi*"nin işgal ettiği arsadan dolayı, "*Mevlevî-hâne*"ye senelik 540 guruş ödemedede bulunulduğunu görmekteyiz⁷⁴.

Bu yardımlar sadece nakit para bazında kalmayıp, "*gayr-ı menkul vakıf*" ve yardım şeklinde de olabilmekteydi. Meselâ: 25 Temmuz 1829 (23 Muharrem 1245) tarihinde, "*Haleb Valisi*" (Beylerbeyi) tarafından "*Antakya Kadısı*"na, "*Antakya Mütessellimi el-Hac Hüseyin Ağa*"ya hitaben yayımlanan "*Buyruldu*"da, "*Kuseyr Nahiyesi*"ne bağlı "*Kabacık Karyesi*"nin nısıf (yarım) hissesinin "*Haleb Mevlî-Hânesi*"nin vakfı, nısıf-ı aheri ise "*Haleb Muhassıllığı*"nın "*mahlûlû*" (işletilmeyen, gelir elde edilemeyen topraklar) olduğu ve uzun müddettir ziraat edilemediği için kimseye "*deruhte*"de edilemediği belirtilmektedir. Bundan böyle "*Haleb Muhassıllığı*"na ait nısıf hissesinin de "*Mevlevî-Hâne*" tarafından ziraat edilip, "*mal-ı mirîsi*", "*muhasıllığa*" ödendikten sonra kalan gelirin "*Mevlevî-Hâne Vakfı*"na bırakılmasını, bundan böyle nısıf hissesinin "*Haleb*

72. Ankara Şer'iyye Sicili: D.191, B.177.

73. Ankara Şer'iyye Sicili: D.239, B.127.

74. Tokat Şer'iyye Sicili: D.11, s.22; D.31, s.63, 64, 72.

Mevlevî-Hânesi Vakfı"na dahil edildiği ve kimsenin müdahale etmemesinin istendiği belirtilmektedir⁷⁵. Burada açıkça görüldüğü gibi, bir köyün yarım hissesine ait gelirler, "*mal-ı mirîsi*", "*muhasıllığa*" ödendikten sonra tamamen "*Haleb Mevlevî-Dergâhı*"nın "*vakıf mülhakatı*" içine dahil edilmekte ve böylece "*Dergâhın*" maddi ihtiyaçları karşılanma cihetine gidilmektedir.

Bazen bu tür yardımlar, bir "*ümera*"nın kendi malından da olabilmekteydi. Meselâ: 20 Ekim 1819 (Gurre-i Muharrem 1235) tarihinde, "*Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Vezir Seyyid Mehmed Galip Paşa*", Ankara'nın "*İncesu Nehri*" kenarındaki "*mülk çayır*"ını, "*Hacı Bayram Velî Şeyhi*"ni "*Nâzır*" (vakıf yöneticisi) tayin ederek, Bursa'daki "*Nakşibendi Hanikâhı*"nın "*tamir ve termimi*"ne (bakım ve onarım), "*ayende ve revende'nin taamina*" (zaviyeye gelip-gidenin yiyeceği) harcanmak üzere vakfeder. Yaklaşık 300 guruşun buraya sarf edilmesini ister⁷⁶. Bu örnekte de açıkça görüldüğü gibi, bir örf mensubu, "*gayr-ı menkûl*" malını "*Nakşibendi Tarikatı*"na ait "*Zaviye*"ye vakf etmekte ve bu vakfın geliri ile "*Zaviye*"nin tamir edilmesini, buraya gelip-giden muhtaçlara yemek verilerek yardım edilmesini istemektedir.

Bazı yardımlar, her zaman vakıf esasına göre yapılmayıp, "*teberru*" (karşılıksız yardım) prensibine göre de yapılabilmekteydi. Meselâ: 1 Ocak 1825 (11 C.Evvel 1240) tarihinde, *Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Vezir Mehmed Nurullah Paşa*, *Ankara Mevlevî Hanikâh'ı Seccâde-Nişin'i olan Hüsameddin Dede'ye* hitaben yayımladığı "*Buyuruldu*" da, kendi kilerinden yevmî 20 ekmek (her kişi çeyrek 1/4) ekmek yese, toplam 80 kişinin karnını doyurduğunu söylemek mümkündür), 4 kıyye (5 kilo, 128 gram) et, 4 kıyye (5 kilo, 128 gram) pirinç, 1 kıyye (1282 gram) sade yağı ve aylık 35 guruşu, *Mevlevî Hanikâh'ına* tahsis ettiğini belirterek, bu yardımın kabul edilip, "*Dervişân Fukarası*"na sarf edilmesini istediğini görmekteyiz⁷⁷. Bu örnekten anlaşıldığı gibi, *Vezir Paşa*, kendi kilerinden, *Mevlevî Dergâh'ına* günlük ve aylık esasına göre maddi yardımda bulunuyor ve bir "*Buyuruldu*" ile de bunun kabul edilmesini istemektedir. Bu davranışı "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar*"a ümeranın maddi destek vermesi hususuna önemli bir örnek saymak gerekmektedir.

75. *Antakya Şer'iyye Sicili*; D.22, B.115.

76. *Ankara Şer'iyye Sicili*; D.219, B.160.

77. *Ankara Şer'iyye Sicili*; 223/205; 224/247.

2. Tarikatlara Hazineden Yapılan Yardımlar

a. Aynî Yardımlar

Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren "*Tekye ve Zaviyeler*"in genellikle "*vakıf mülhakat*" ve "*nemâ*"ları (galle veya güzeşte de deniliyordu) (gelir) olduğunu yukarıda belirttik. Fakat bazı "*Tekye ve Zaviyeler*"in ya vakıf gelirlerinin yetersiz olduğundan, ya da "*müntesip*" (müridleri) sayılarının fazlalığından veyahutta çevrelerinde meskûn olan fukara ve yardıma muhtaç insanlara, fazla ihsan ve yardımda bulunmadan dolayı maddi sıkıntıya düşebiliyorlardı. İşte bu özelliğe sahip "*Tekye ve Zaviyeler*" maddi sıkıntıya düştükleri vakit, gelirleri devlet hazinesine ait "*mukataa*" veya "*haslar*"dan, pirinç, nohut, fasulye, mercimek, arpa, buğday vb. gibi "*aynî*" yardımlar ile nakit para yardımları yapılıyordu. Arşivlerde bu konularla ilgili çeşitli örnek vesikalar bulmamız mümkün olmaktadır. Meselâ: 24 Mayıs 1788 (18 Şaban 1202) tarihinde, "*Hacı Bayram Velî Zaviyesi*"nin ihtiyaç duyduğu pirinç ihtiyacını karşılamak üzere "*Beğpazarı Pirinç (çeltik) Mukataası*"nda senevî 80 mud (Bir mud 4,5 İstanbul kilesidir. $4,5 \times 80 = 360$ İstanbul kilesi eder. Bir İstanbul kilesi 24 kilogramdır. Bir mud ($24 \times 4,4 = 108$ kgr). 108 kilogram eder. 80 mud ($80 \times 108 = 8640$ kgr.) 8640 kilogram eder) yani 8640 kilogram pirinç yardımının yapıldığını görmekteyiz⁷⁸. Aynı yardım, bir ara 80 mud pirinç yerine bedelinin verilmesi şeklinde devam etmiş, ancak 26 Nisan 1803 (4 Muharrem 1218) tarihinde "*Zaviye-dâr*"ın isteği üzerine aynı şart ve miktarda pirinç verilmesine devam edilmiştir⁷⁹. 7 Ağustos 1786 (11 Şevval 1200) tarihinde ise, "*Ankara Damga Mukataası*"ndan yevmî 60 sağ akçe, senevî 177 guruş "*Lahmiyye*" adı altında bir para tahsis edilip, "*Zaviye*"nin et ihtiyacının karşılanması yoluna gidilmiştir⁸⁰.

Bu örneklerde görüldüğü gibi, "*Hacı Bayram Zaviyesi*"nin pirinç ve et ihtiyacı, hazine gelirinden "*aynî*" yardım yapılarak karşılanma cihetine gidilmiştir. Aynı şekilde 1 Ocak 1825 (11 C. Evvel 1240) tarihinde, *Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Vezir Mehmed Nurullah Paşa'nın*, kendi hazinesinden günlük ve aylık olmak üzere, *Ankara Mevlevî Hanikâh'ına* yevmî 20 ekmeğe, 4 kıyye et, 4 kıyye pirinç, 1 kıyye sade yağ ve aylık 35 gurup tahsis edip, "*Dervişân*

78. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.177, B.280.

79. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.199, B.163.

80. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.175, B.170.

Fukarası"na sarf edilmesini istemesini de aynı yardım grubu içinde saymamız mümkündür⁸¹.

b. Nakdî yardımlar

"*Tekye ve Zaviyeler*"e "*aynî*" yardım yapılarak ihtiyaçları karşılanabildiği gibi, "*nakdî*" yardım da yapılabilirdi. Yapılan "*nakdî*" yardımlar, genellikle "*yevmî, mahiyye ve senevî*" (günlük, aylık ve yıllık) şeklinde olmaktadır. İhtiyaç duyan "*Tekye*" ve "*Zaviye*"nin maddî sıkıntısına göre günlük, aylık veya yıllık olmak üzere maktu bir miktar yardım, hazine geliri tarafından sağlanıyordu. Mesalâ: 7 Ağustos 1786 (11 Şevval 1200) tarihinde, "*Hacı Bayram Velî Tekyesi*"nin vakıf gelirleri ihtiyacı tam olarak karşılayamaz. Bunun üzerine aynı "*Zaviye*"nin et ihtiyacını karşılamak üzere, "*Çankırı Mukataası Faizi*"nden (gelir), "*Lahmiyye*" (et parası) adı altında yevmî 60 sağ akçe tahsis edilir ve bu paranın "*Mukataa Emîni*"nden alınması istenir. Ancak bu tarihte mukataayı tasarruf eden "*Bozok Mutasarrıfı Çapan-oğlu Cabbar-Zâde Süleyman Bey*" bu uygulamaya muhalefet ederek parayı ödemek istemez. Bunun üzerine merkezi hükümet, paranın "*Ankara Damga Mukataası*"ndan ödenmesini kararlaştırır. Bu karardan sonra yevmî 60 sağ akçe, senevî 177 guruşun tarikatın "*Post-Nişin Şeyhi*" olan "*Şeyh Tayyib Baba*"ya ödenmesi üzerine "*Berat-ı Şerif*" yazılıp "*Ankara Mahkemesi*"ne gönderilir⁸². Burada açıkça görüldüğü gibi, "*Bayramiye Tekyesi*"nin et ihtiyacını karşılamak üzere "*mîrî hazine*"den senelik 177 guruş tahsis edilip "*Berat-ı Padişahî*" verilmiştir. Bu tarihten yaklaşık 41 yıl 4 ay 8 gün sonra benzer uygulamayı tekrar görmekteyiz. Meselâ: 15 Aralık 1827 (25 Cemaziye'l-Evvel 1243) tarihinde, Ankara'daki "*Taceddin Velî Tekyesi*"nin vakıf gelirleri yeterli seviyede değildir. "*Tekye*"nin şeyhliğine yeni atanan "*Şeyh Osman Efendi*"nin maddî ihtiyacını karşılamak üzere "*Ankara Damga Mukataası*"nın gelirlerinden yevmî 15 sağ akçe (yıllık $15 \times 360 = 5400$ akçe eder. Bu dönemde 120 akçe, bir guruştur. $5400:120=45$ guruş eder.), yıllık 45 guruş ücret tahsis edilme yoluna gidilmiştir⁸³. Yine aynı "*Zaviye*"ye (Tekye) 16 Temmuz 1836 (Gurre-i R. Âhir 1252) tarihinde, Ankara Mutasarrıfı Vezir İzzet Paşa'nın, İstanbul'a yazdığı "*Arz-ı Takrîr*" mucebince hazineden nakit 200 guruşun vakfedildiğini tesbit etmekteyiz⁸⁴. Benzer yar-

81. Ankara Şer'iyye Sicili; D.223, B.205; D.224, B.247.

82. Ankara Şer'iyye Sicili; D.175, B.170.

83. Ankara Şer'iyye Sicili; D.228, B.148.

84. Ankara Şer'iyye Sicili; D.239, B.127.

dımların değişik tarihlerde "*Mevlevî Tekyesi*" içinde yapıldığını görmek mümkün olmaktadır. Meselâ: 4 Temmuz 1792 (14 Zilkade 1206) tarihinde, "*Ankara Mevlevî Tekyesi Seccade-Nişin'i olan Şeyh Seyyid Mehmed Dede, Divân-ı Hümayûn*"a yazdığı bir "*arz*"da, "*Hanikâh Fukarası*"nın gelirinin az olduğunu beyan ederek, hazineden "*Dergâh*"a ihşanda bulunulmasını ister. Bu "*arz*" üzerine yazılan "*Ferman*"da, "*Hanikâh*"a yevmî (günlük) 15 sağ akçe, senevî (yıllık) 33 guruş tahsis edildiğini, bu paranın "*Ankara Resm-i Damga ve Kir-Bâs-ı Ankara Mukataası*" (pamuklu bez, kumaş ve keten bez ve kumaşlardan alınan resim) gelirinden ödenip "*Hanikâh Fukarası*"na sarf olunmak üzere "*Berat-ı Şerif*" verilmesinin istendiğini tesbit etmekteyiz. Yine bu tarihten 3 yıl 6 ay 8 gün sonra, yani 13 Mart 1795 (22 Şaban 1209) tarihinde, aynı "*Tekye*"nin aynı "*Şeyhi*" İstanbul'a yazdığı bir "*arzuhal*" de özet olarak şunları açıklamaktadır: "1636 m (1046 h.) tarihinden itibaren, "*Tekye Fukarası*"na, "*Ankara Damga Mukataası*" mahsulünden yevmî 25 akçe ihşanda bulunulmaktadır. Ama şimdi "*Beratı*", "*Divanda*" bulunmuyor. Fakat, "*Ankara Kadı Sicili*"nde "*Nâib Hafız Ahmed Efendi*" imza ve mührü ile bir sureti mevcuttur. Bu "*Berat*" gereğince yardımın tekrar devam ettirilmesini talep ederim" der. "*Mevlevî Dedesi*"nin bu isteği merkez tarafından değerlendirildikten sonra kabul edilir ve yine "*Ankara Damga Mukataası*" gelirinden yevmî 25 akçe (yıllık 9000 akçe (360x25= 9000), 9000:3=3000 para, 3000 para: 40=75 guruş eder) senelik 75 guruşun ödenmesi, bunun içinde yeni "*Berat-ı Ali*"nin verilmesi kabul edilerek uygulamaya konulmuştur⁸⁵. Aynı şekilde bu tarihten 6 yıl 6 ay 27 gün sonra, yani 10 Ekim 1801 (2 C. Ahir 1216) tarihinde, yardımın devam ettiği, ancak yevmî 10 sağ akçe, senelik 29,5 guruş olduğu görülür. Bu paranın "*Anadolu Muhasebesi*"ne dahil edildiği, "*Ankara Damga Mukataası*"nı yöneten "*Mukataa Eminleri*"nden "*Mevlevî Şeyhi*"nin almasının istendiği, bu amaçla gerekli yerlere "*İlmühaber*" ve "*Berat*" verildiği açıklanmaktadır⁸⁷.

Burada açıkça görüldüğü gibi, 1792'de yevmî 15 sağ akçe, senelik 33 guruş tahsis edilen "*Tekye*"ye, 3 yıl 6 ay 8 gün sonra 1795'te bu tahsis yevmî 25 akçe, senelik 75 guruşa çıkartılmış, yine bu tarihten 6 yıl 6 ay 27 gün sonra 1801'de tahsis yevmî 10 sağ akçe, senelik 29,5 guruşa indirilmiştir. Bu durumu "*Dergâh*"ın ihtiyacı, hazinenin imkânları ile izah etmek gerekmektedir.

85. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.184, B.161.

86. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.187, B.164.

87. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.195, B.199.

"*Mevlevî Dergâhı*"na yapılan yardım, sadece hazine ile sınırlı kalmayıp, "*ümera*" yardımı ile de desteklenmekteydi. Meselâ: 1 Ocak 1825 (11 C. Evvel 1240) tarihli "*Buyuruldu*"da, "*Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Vezir Mehmed Nurullah Paşa'nın*, kendi hazinesinden, aynı "*Dergâh*"a aynı yardımları yanında aylık 35 guruş yardımda bulunduğu görülmektedir⁸⁸.

"*Mevlevî Tekyesi*"ne destek sadece yardım bazında kalmayıp, "*Dergâh*"ın bakım ve onarımının hazinece yaptırılması şeklinde de olmaktadır. Meselâ: 8 Aralık 1806 (27 Ramazan 1221) tarihli "*ilâm-ı şer'î*"de, aynı "*Dergâh*"ın (Mevlevî) aynı "*Şeyhi*" (Şeyh Seyyid Mehmed Dede), "*Mahkeme-i Şer'a*" gelip şöyle "*arz*"da bulunduğu beyan edilmektedir: "*Mevlevî-Hâneyi Mir Mahmud Enver bina eyledi. Bir şeyh hücre, 12 bab hücre ve bir kahve odasından müteşekkil olan Mevlevî Hanikâh'ı zamanla tahrip oldu ve tamire şiddetli ihtiyacı var. Birkaç sene önce Hassa Mimar Kâim-i Makamı ve bina işlerinden anlıyan ustalarca "Tekye"ye varılıp keşfi yapılarak 400 guruşa tamir olacağı belirtilerek tanzim edilen defteri (keşif raporu) İstanbul'a gönderilmiş ve hazinece tamir edilmesi vadedilmişti. Tekyemizin yeterli vakıf gelirleri olmadığı için, şimdi bu tamiratın hazinece yapılmasını arz ederim*" diyerek gerekli yardımın yapılmasını isteyip, İstanbul'a "*ilâm-ı Şer'î*" yazıvermesini ister⁸⁹. Bu örnekte de açıkça anlaşıldığı gibi, "*Mevlevî Tekyesi*"nin 400 guruşa mal olacak tamiratının hazinece yapılması istenmektedir. Bu tür istekler genellikle yerine getirilerek tamir işlemleri hazinece yapılmış oluyordu.

Bazen bu yardımlar nakdî yardım dışında gelir kaynağı tahsisi şeklinde de olabilmekteydi. İhtiyaç duyan "*Tekye*"ye, hazineye ait gelir kaynaklarından bir kısmı veya tamamı bağışlanarak desteklenme cihetine gidilebiliyordu. Meselâ: 27 Ağustos 1807 (22 C. Ahir 1222) tarihli "*Ferman*"da, "*Tokat Mevlevî-Hânesi Şeyhi Hafız Mehmed Emin Dede'nin*, "*Divan-ı Hümayûn*"a yazdığı bir "*arz-ı hal*"den söz ederek şöyle denilmektedir. "*Tokat nühas (bakır) kalhânesinden (bakır eritme saflaştırma merkezi) 5-10 sene önce tayin olunan para, şimdi icâr geliri şekline dönüştürüldü. Tokat Mevlevî-Hânesine ait olan vakıf arsa, Tokat Kâlhânesine senelik 540 guruşa icara verildi. Şimdi bu parayı Tokat Voyvodalık Mukataası Voyvodası ile Mukataa ümerası vermiyorlar. Ayrıca Mevlevî-Hânenin va-*

88. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.223, B.205; D.224, B.247.

89. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.202, B.235.

kıf arsasına senelik 1500 guruş verilmek üzere Ergani (Diyarbakır'ın kazası) nühası (bakır) için de ayrıca bir kâlhâne daha yapıldı. Şimdi onun da senelik icarı olan 1500 guruşu, Kâlhâne Eminleri vermiyor. O nedenle Mevlevî-Hâneyi tamir ettiremiyorum, Dergâh Fukarasını besleyecek yeterli parayı bulamıyorum. Hakkımı talep ederim" şeklinde açıklama yapar. "Mevlevî Şeyhi"nin bu "arz-ı ilâm"ı üzerine İstanbul'da, "Anadolu Muhasebesi" kayıtlarına bakılır ve "Şeyh"ın haklı olduğu tesbit edilir. Bu tesbitten sonra, yazılan "Ferman-ı Şerif"te "Mevlevî-Hâne"ye ait gelirlerin ödenmesi, bu para ile "Dergâh"ın tamir edilip, "Dervişleri"nin ihtiyaçlarının karşılanması istendiğini tesbit etmekteyiz⁹⁰. Bu örnekte görüldüğü gibi, "Tokat Mevlevî-Hânesi" ne önce 540 guruş nakit yardım yapılmakta, daha sonra bu yardım arsa icarına (kira) dönüştürülmektedir. Devlet bir taraftan "Dergâh"a nakdî yardım yaparken, öbür taraftan da "vakıf" ve "icar" gelir haklarını koruma ve kollama cihetine girmiştir.

Bazı uygulamalarda, bu yardımlar, "Mirî Hazine"ye ait herhangi bir gelir diliminin veya gelir kaynağının bazı "Tekye"lere bağışlanması şeklinde de olabiliyordu. Meselâ: 25 Temmuz 1829 (23 Muharrem 1245) tarihinde, Antakya'da, "Kuseyr Nahiyesi"ne bağlı "Kabacık" karyesinin yarısı "Haleb Mevlevî-Hânesinin Vakfı" diğer yarısı da "Haleb Muhassıllığı" "mirî" (devlet, hazine) gelirdir. Hazineye ait olan kısım uzun süredir bir kimseye de tevcih edilemez. Haleb Valisi tarafından Antakya Kadısı ve Mütessellimi'ne hitaben yayınlanan "Buyuruldu" da, "muhassıllığa" ait olan "mal-ı mukayyidi" (kayıtlı gelir ve vergisi) ödemek kaydıyla "miriyye"ye ait olan nisif hissesinde "Haleb Mevlevî-Hânesi Vakıfları" bünyesine dahil edilmesini, bu kaynakla hem "mirî" gelirin korunması, hem de "Mevlevî Dervişleri"nin faydalanması, bu vakfa dışarıdan kimsenin müdahale etmemesinin istendiğini tesbit etmekteyiz⁹¹. Vesikadan anlaşıldığı gibi, "Mirî Hazine"ye ait olan gelir kaynağı, vergisinin ödenmesi kaydıyla "Haleb Mevlevî-Hânesi Vakıfları" bünyesine alınmış ve bu usülle hem hazinenin menfaati korunmuş, hem de "Mevlevî-Hâne"nin ihtiyaçları karşılanma yoluna gidilmiştir.

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi, devlet ihtiyaç duyan "Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar"a "Mirî Hazine"den bazen

90. Ankara Şer'iyye Sicili; D.11, S.22; D.31, s.63, 64, 72.

91. Ankara Şer'iyye Sicili; D.22, B.115.

nakdî yardım yaparken, bazen de bir gelir kaynağını tahsis edebilmekteydi ve "ümera"dan bazı kimseler de, aynı yolu izleyerek bu kurumlara nakdî veya vakıf kaynağı şeklinde yardımlarda bulunmaktaydılar. Böylece bu kurumların hem binaları korunmakta, hem de burada barınan "dervişler" ile ihtiyacı olan "ayende ve revende" zümresi barınabilmekteydi.

3. Tarikatlara Getirilen Vergi Muafiyetleri

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri, takip ettiği siyaset ve hazırladığı *kanun-nâmeler* gereği "ülema", "Diñ Görevlisi" ve "Askerî Taife"yi ya tüm, ya da bazı "tekâlif"ten muaf tuttuğu bilinmektedir⁹². Devletin takip ettiği bu siyaset gereğince, ihtiyacı olan "Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar"a, "Mirî Hazine", "Ülema" ve "Ümera" tarafından "aynî" ve "nakdî" yardımlar yapılması yanında, zaman zaman da bazı "Tekye ve Zaviyeler"e devlet tarafından "vergi muafiyeti" getirilerek desteklenme cihetine gidilebiliyordu. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar, bu usûlün bir prensip dahilinde uygulandığını görmekteyiz. Bazı, "Tekye ve Zaviyeler"e verilen "Berat-ı Şerif"lerde, miktarı belirtilen "aynî" ve "nakdî" yardımların miktarı belirtilirken, bazılarında ise "tüm tekaliften muaf edilmiştir" şeklinde ibareler yer almaktadır. Meselâ: Süleyman Paşa'nın Ezine'de Ahi Yunus, Gelibolu'da Ahi Musa, Ahi Züle Zaviyelerini yaptırıp araziler vakfettiğini, bütün tekâliften muaf tuttuğunu, Murad Hüdavendigâr'ın Malkara'da "Yeğan Reis" zaviyesini kurup köy bağışladığı ve muafiyet getirdiği, Yıldırım Bayezid'in Dimetoka ve Bursa'da yaptırdığı zaviyelere arazi vakfêdip, tekâliften muaf tuttuğunu, aynı muafiyetleri Fatih'in de onayladığını biliyoruz⁹³. Devletin takip ettiği bu siyaset daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve ihtiyacı olan "Tekye ve Zaviyeler"e çeşitli şartlarda vergi muafiyeti getirilmeye devam edilmiştir. Meselâ 25 Mayıs 1795 (6 Zilkade 1209) tarihli bir "Ferman"da, "Hacı Bayram Velî Hanikâh"ı için "Nezir" edilen koyun ve keçilerin "Hasan-Oğlan" köyünde otlatıldığı belirtildikten sonra, bu koyun ve keçilerin 2000'e kadar olanları "Kıl ve Yapağı Resmî"nden muaf edildikleri, 2000'ni geçerse "Resm-i miriyyesi"ni vermeleri gerektiği belirtilmekte ve bunun için "İrad-ı Cedid Defteri"ne kayıt düşüldüğü, Çapan-Oğlu Cabbar-Zâdeye emir gönderildiği belirtilmektedir. Bu emri alan Ankara Kadısı (veya Nâibi) emrin bir suretini de "Sicil"e yazmış ve

92. Ankara Şer'iyye Sicili; D.218, B.286; D.220, B.169; D.230, B.255.

93. Ö.L. Barkan; a.g.m., s.279; A. Erzi; a.g.m., s.423-429.

bu konuyu tevsik eden "*mürasele-i şer'iyye*"yi de "*Hacı Bayram Şeyhi Tayyib Baba Efendi*"ye vermiştir⁹⁴. Bu örnekte de vergi muafiyeti ile "*Tekye*"nin desteklendiği anlaşılmaktadır. Bazen bu muafiyetler bir mahalleyi de kapsıyabiliyordu. Meselâ: Ankara'da, "*Hacı Bayram Velî Dergâhı*"nın bulunduğu mahalle (Hacı Bayram Mahallesi), *Fatih*'ten beri "*Hacı Bayram Velî Hazretlerinin Yüzü Suyu Hürmetine tüm tekâliften muaf*" edilmiştir. 1830 m (1246 h.) tarihine kadar hiçbir vergi kaydında, çeşitli adlarla vergi almak için tanzim edilen mahalle listelerinde adı geçmez. Sadece 1830 tarihinde yapılan "*Nüfus Sayım Defterleri*"nde mahallenin adı, listelerde yer almaktadır⁹⁵. Aynı uygulamayı Ankara'daki "*Teke Ahmed Mahallesi*"nde de görmekteyiz. Bu mahallede "*Celvetiye Tarikatı*"nın ileri gelenlerinden olan "*Taceddin Velî Dergâhı*" bulunmaktadır. 16 Mayıs 1823 (5 Ramazan 1238) tarihli vesikada, bu mahalle halkının "*Taceddin Velî Hazretleri'nin yüzüsuyu hürmetine tüm tekâliften muaf*" edildiği belirtilmektedir⁹⁶. Görüldüğü gibi, iki "*Velî*"nin "*yüzüsuyu hürmeti*"ne tüm mahalle halkı vergiden muaf edilerek, maddi açıdan destek sağlanmaya, bu iki "*Dergâh*"a da "*manevî itibar*" kazandırılmaya çalışılmış olmaktadır.

Tesbit ettiğimiz bazı uygulamalarda, "*muafiyet*"in "*Tekye*" veya "*Zaviye*" bazından sadece "*Tekye-Nişin Şeyh*"e inhisar edebilmekteydi. Bununla ilgili olarak bulduğumuz bazı vesikalar konuyu daha iyi açıklar mahiyettedir. Meselâ: 30 Ekim 1817 (19 Zilhicce 1232) tarihinde, *Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Vezir Mehmed Galip Paşa*, "*Ankara ve Çankırı Divânı*"ndan yayımladığı bir "*Buyurdu*"da (resmî yazı), "*Ankara Koyunpazarı Camii Medresesi Müderrisi ve Bacım Sultan Tekye-Nişni*" olan "*Seyyid İsmail Efendi*"nin "*ülemadan*" ve "*meşayıpten*" olması, maddi durumunun

94. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.187, B.149.

95. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.175, B.200; D.179, B.179; D.231, B.1-5; R. Özdemir; a.g.e., s.75-88-98 vd. Bu muafiyet, Hacı Bayram Velî döneminde, Tekyesine bağlı olanlar vergiden muaf olunca, Ankara Sancakbeyi vergi geliri azalıyor diye sızlanır. Bunun üzerine Hacı Bayram Velî, Ankara'daki Namazgâh Tepesine bir çadır kurdurur ve çadıra gizlice koyun getirir. Müridlerine haber gönderip, Namazgâh Tepesinde toplanmalarını ister. müridler toplandıktan sonra, çadırın önünde tellâllar bağırır. "Allah için kurban olacak müridler çadıra gelsin" der. Fakat bir kadınla bir çocuk kurban olmak üzere çadıra gelir. Hacı Bayram Velî onları çadıra alır ve bu arada içeriye getirilen koyun kesilerek kanının çadırının altından dışarı akması ve müridlerin bunu görmesi sağlar. Bu kanı gören müridler, birer-ikişer tepeden ayrılır. Bunun üzerine Hacı Bayram, Sancakbeyine giderek "Benim birbuçuk müridim varmış. bütün muafiyeti kaldır" der ve muafiyette kaldırılır. Şeklinde bir menkıbe bazı kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu uygulama ile, menkıbenin fiiliyatta geçerli olmadığı, mahalle halkının muaf olduğunu görmekteyiz.

96. *Ankara Şer'iyye Sicili*: D.228, B.164.

da iyi olmaması hasebiyle, diğerleri gibi "tekâliften muaf" olduğu ve "tekâlif" mutalebe edilmemesinin istendiğini görmekteyiz⁹⁷. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi, kanun ve genel teamüle uyarak "Müderri ve Tekye-Nişin" olan "Şeyh", "Mutasarrıf"ın "Buyuruldu"su ile vergiden muaf edilmiştir.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi, devlet, ya "Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâh" bazında, ya da "Tarikat Şeyhleri" bazında vergi muafiyeti getirerek onları destekleme ve koruma cihetine girmiş gözükmektedir.

4. Hazine Gelirlerinin Toplanması ve Korunmasında Tarikatların Etkisi

Osmanlı şehirlerinde, bir takım hizmetler "Beylerbeyleri, Sancakbeyleri, Mutasarrıf, Mütesellim, Voyvoda, Kadı, Nâib, Muhtesip, Esnaf Şeyh ve Kethüdalari, Şehir Ayan ve Hacı'sı, Şehir Kethüdası ile iş erleri, eşraf ve vücûh-ı ahali" denilen halk temsilcilerinin iştiraki, yardım ve destekleri ile çözüme yoluna gidiliyordu. Çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesi için yazılan değişik "Ferman" ve "Buyuruldu"larda bu görevlilere sıkça hitap edildiği görülmektedir. Şehirlerde yürütülmesi gereken değişik idarî, malî, askerî ve beledî hizmetlerde, bu unsurlardan biri veya birkaçının görev aldığı, ya şehir halkının tamamına, ya da kendi taraftarlarına (esnaf temsilcileri gibi) hizmet götördükleri görülmektedir⁹⁸. Bu genel teamül doğrultusunda, zaman zaman "Tarikat, Tekye ve Zaviye" mensuplarının da görev aldıkları, şehir halkı ve devlete hizmet ettikleri görülmektedir. Meselâ: 23 Eylül 1831 (15 R. Ahir 1247) tarihinde, "Ankara Nakibü'l-Eşraf Kâim-Makamı" olan "Seyyid Numan Efendi", "nüfus sayım hizmetlerini yürütmek, doğan, ölen, askere giden, seyahat edenlerin kayıtlarını tutmak üzere vilayet tarafından "Mukayyid" ve "Defter Nâzırı" olarak tayin edilirken"⁹⁹, 23 Kasım 1825 (11 R. Âhir 1241) tarihinde, "Ankara Beytül-Mal Eminliği"ne "Hacı Bayram Velî Tekyesi'nin Post-Nişin Şeyhi" olan "Şeyh Mehmed Sait Baba"nın tayin edildiğini¹⁰⁰, 9 Kasım 1830 (23 C. Evvel 1246) tarihinde ise aynı görev "Ankara Mevlevî-Hânesi'nin Seccâde-Nişin Şeyhi" olan "Şeyh Hüsameddin Dede"nin tayin edildiğini görmekteyiz¹⁰¹. Bu üç örnekte açıkça görüldüğü gibi, dürüstlük, bilgi, dikkat

97. Ankara Şer'iyye Sicili; D.218, B.285.

98. R. Özdemir, a.g.e., s.136-213.

99. Ankara Şer'iyye Sicili; D.215, B.353; R. Özdemir; a.g.e., s.136-213.

100. Ankara Şer'iyye Sicili; D.224, B.150, 167.

101. Ankara Şer'iyye Sicili; D.230, D.169.

ve itina isteyen iki görevden biri olan "*Defter Mukayyid ve Nâzirliği*" gibi çok önemli bir görevi (bugün bile nüfus işlerine atamalar itina ile yapılmaktadır) "*ülema sınıfı*"ndan olan "*Nakibü'l-Eşraf Kâim-i Makamı*"na yaptırırken, aynı derecede önemli olan "*Ankara Beytülmal Eminliği*" (hazine geliri merkezi) görevini "*Hacı Bayram Velî Tarikatı*"nın "*Post-Nişin Şeyhi*" ile "*Mevlevî Tarikatı*"nın "*Seccade-Nişin Şeyhi*" olan kişilere yaptırmaktadır. Bu durum, devletin, maliye gibi önemli hizmetleri tarikat mensuplarına teslim ederek onlardan geniş ölçüde istifade etme cihetine gittiğini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi, *devlet-tarikat, tarikat-hazine* ilişkilerinin sürtüşme yerine uyum ve dayanışma, yasaklama yerine, istifa etme yönüne gidildiğini, göstermesi bakımından da önemli sayılmalıdır.

X. SOSYAL GÜVENLİK VE YARDIMLAŞMA AÇISINDAN TARİKATLARIN FONKSİYONLARI

"*Tarikat, Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar*"ın kuruluş amaçları ile günlük hayattaki fonksiyonları tahlil edildiği zaman, İslâm'da emredildiği şekilde inanma ve yaşama, İslâm ahlâkını benimseme ve öğretme, insana ve diğer varlıklara iyi davranma ve yardım etme, yardıma muhtaç ve düşkünleri destekleme, can ve mal emniyeti, inanç ve fikir özgürlüğü gibi, temel insan haklarından mahrum olanlara yardım etme, vatan ve devletin korunmasına, milletin bütünlük ve bekasına destek olma gibi çeşitli fonksiyonları üstlenmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu fonksiyonları üstlenmeye çalışan tarikatlar, yürüttükleri hizmetleri müslümanlara verdikleri gibi "*ibadullah*" (Allah'ın kulları) denilen çeşitli inanış ve etnik unsurlardan olan insanlara da vermekteydiler. Anadolu'da faaliyet gösteren bu kuruluşların faaliyetleri daha çok *müslüman* unsurlara yönelirken, Balkanlar'da ise *müslim* ve *gayr-i müslim* unsurlara yönelmekteydi. Buldukları yerlerde insanları sevme, yardım etme, birlik ve beraberliğe çağırma, haksızlığa karşı koymaları, vatani ve devleti, temel insan haklarının güvencesi bilerek korumaları, müslümanlar tarafından desteklendiği gibi, gayr-i müslim unsurlar tarafından da desteklenmekteydi. *Hoca Ahmet Yesevî*'nin şu sözleri,

Dünya için gam yeme, Hak'tan başkayı deme,
Kişi malını yeme, Sırat üzre tutar ya (Hikmet 56)

Dâima iyilik kıl sen, gidersin sen bu dünyadan,
Kıyametin yüz suyuna gerek ciğer kanı kılsan (Hikmet 57)

Hayır, sahâ kılanlar, yetim gönlün alanlar,
Çahar-yara yoldaşı, kevser lebinde gördüm (Hikmet 59).

Yunus Emre'nin "Sevelim, Sevilelim", "Yaratılanı hoş gör, Yaratandan ötürü" sözleri, *Mevlâna'yı* ve ilkelerini, hem müslümanların, hem yahudilerin, hem de hıristiyanların benimsemesi, Mevlâna'nın ölümü sırasında cenazesine her üç din mensubunun da koşması, *Hacı Bayram Velî'nin "Birlik olalım, iri olalım, diri olalım"* sözleri, birçok tarikat mensubunun vatan ve devlet savunması için, sefere iştirak edip "*cihat*" etmeleri bunun belli başlı delilleri sayılmalıdır¹⁰².

"*Tekye ve Zaviyeler*"in insanlara sağlamaya çalıştığı yardım ve destekler temel insan hakları ile sınırlı kalmayıp, maddi yardım ve destek, çeşitli sosyal güvenlik boyutlarına da yönelmekteydi.

Birçok tarikatın kendilerine bağlı "*Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhları*"nın maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere köy, mezraa, çiftlik, bağ, bahçe, değirmen, han, hamam, dükkân gibi "*vakıf mülhakları*" olduğu, bu "*mülhakat*"lardan değişik oranlarda "*galle*" (gelir) sağladıklarını yukarıda açıkladık (Bkz. Tablo: 1).

Değişik "*vakıf mülhakat*"lardan elde edilen gelirler değişik dinî hizmetlere sarfedildiği gibi, askerî, malî, beledî ve ulaşım gibi devlet hizmetlerine, fakirlere yardım, yolda kalmışları destekleme, ilim tahsil edenleri kollama, ihtiyaç duyan esnaf ve tüccara vakıf paralarından "*istirbah*" esasına göre kredi açma, hasta ve düşkünlere yardım etme vb. gibi çok değişik insan ihtiyaçlarına da harcanarak sosyal bir görev yerine getirilmekteydi. Bu konuda, arşivlerde oldukça fazla örnek bulmak mümkün olmaktadır. Meselâ: 1786, 1788, 1830 tarihlerinde "*Hacı Bayram Velî Zaviyesi*"ne verilen senelik 8640 kilogram (80 mud, 360 kile) pirincin, "*Lahmiyye*" altında verilen 177 guruşun "*Zaviye Dervişleri*" ile fakir ve yardıma muhtaç olanlara sarf edilmesini¹⁰³, 1825 tarihinde "*Ankara Mevlevî-Hânesine*" tahsis edilen yevmî 20 ekmek (her kişi çeyrek (1/4) ekmek yese, 80 kişinin karnı doyuruluyor demektir), 4 kıyye (5128 gram) et, 1 kıyye (1282 gram) sade yağı ve 4 kıyye (5128 gram) pirincin, "*Mevlevî-Hâne Dervişleri*" ile ihtiyacı olanlara harcanılmasını¹⁰⁴, bu tür yar-

102. Kemal Eraslan; *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1991, s.311, s.313, 317 vd.; Fuat Köprülü; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.1-340, 341-357; E. Cebecioglu; *a.g.e.*, s.135-184.

103. *Ankara Şer'iyye Sicili*; D.177, B.280; D.199, B.163, D.175, B.170.

104. *Ankara Şer'iyye Sicili*; D.223, B.205; D.224, B.247.

dımlara iyi bir örnek sayılması gerekir. Yine 1799 tarihlerinde, "Taceddin Velî Tekyesi"ne yapılan 760 guruş ile 1836 tarihinde yapılan 200 guruşun "Muamele-i şer'iyye usûlü"ne göre %2,5, %8, %10, %12, %20 nisbetinde ihtiyacı olan esnaf ve tüccara "rıbh"la "istirbah" edilmesi, elde edilen "nema" ile de "Dergâh Fukarası" ve ihtiyacı olanların ihtiyaçlarının karşılanması¹⁰⁵, başka bir yardım şekline örnek sayılmalıdır.

Bazı "Tekye ve Zaviyeler"in, köy, mezraa, çiftlik, bağ, bahçe, değirmen vb. gibi gelir getiren "mülhakatları" olduğunu yukarıda belirttik. Bu "mülhakatlar"da üretilen buğday, arpa, mercimek, burçak, pirinç, mısır vb. gibi hububat gelirlerinin "aşar resimleri", beslenen koyun ve keçilerin "ağnam resimleri", vakıfların bağlı olduğu "Tekye ve Zaviyeler"e aitti. Verilen "Zaviyedârlık" veya "Tekye-Nişinlik Beratları" ile vakıfların yönetimi için verilen "Mütevellilik Beratları"nda "Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar"ın müntesibi olan "Dervişân Taifesi"nin ihtiyacını karşıladıktan sonra muhtaç olan, sıkıntıya düşmüş kimseler ile "ayende ve revende" denilen yolculara, misafirlere, ihtiyacı olanlara da sarf edilmesinin istendiğini görmekteyiz. Meselâ: 17 Kasım 1800 (29 C. Ahir 1215) tarihinde, Ankara'daki "Hatip Ahmed Zaviyesi Vakıfları Mülhakatı" içinde Akdeğnek karyesi ve iki mezraanın yer aldığı, bu köy ve mezraalardan alınan "aşar-ı şer'iyye"nin bu zaviyeye ait olduğu¹⁰⁶, 20 Temmuz 1834 (13 R. Evvel 1250) tarihli başka bir "Ferman", "İlâm" ve "Arzuhal"de ise "Ahi Şerafettin Zaviyesi, Camii, Medresesi" vd. ünitelerine bağlı "vakıf gelir kaynakları" içinde "Semeröz, Todurga, Bayındır, Karga ve Çuğlu köyleri"nin, "Aşar-ı Şer'iyyesi ile Adet-i Ağnam Resimleri"nin yer aldığı, bu gelirlerinin "Zaviye, Cami, Medrese" vd. eserlere sarf edilmesinin istendiğini tesbit etmekteyiz¹⁰⁷.

Tesbit ettiğimiz bazı "Ferman, Berat, İlâm, Hücet ve Arzuhal-ler"de "Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar"a ait "vakıf" gelirlerinin "Tekye ve Zaviye Dervişleri"nde sarf edilmesi yanında "ayende ve revendeye taam" ikram etmek için de sarf edilmesinin istendiği

105. Ankara Şer'iyye Sicili: D.191, B.177; D.239, B.127; R. Özdemir: "Ankara Hatûnî mahallesi nakit avâz vakfının kredi kaynağı açısından önemi, 1785-1802", V. Milletlerarası Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989 Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s.7333-753. Bu makalemizde, muamele-i şer'iyye usûlü ve istirbah şekli uzunca açıklanmıştır.

106. Ankara Şer'iyye Sicili: D.183, B.15, 16.

107. Ankara Şer'iyye Sicili: D.230, B.354.

görülmektedir. Meselâ: 2 Aralık 1794 (10 C. Evvel 1209) tarihli bir "Hüccet-i Şer'î"de, "Ankara Mevlevî-Hânesi"nin "Seccade-Nişin Şeyhi" ve "Vakıf Mülhakatları'nın Berat-ı Şerifle mütevellisi olan Şeyh Mehmed Dede Efendi"nin "Ankara Mahkemesi"ne gelerek özet olarak şu beyanda bulunur: "Yakub Abdal Karyesi vakfımız dahilinde olup, hunta (buğday), şair (arpa) ve burçaka ait olan aşar-ı şer'iyeye vakfımıza aittir. Fakat köy halkı buğdayın aşarını verdikleri halde, arpa ve burçak aşarını vermiyorlar. Davacıyum. Köylülere sorulmasını talep ederim" diyerek dava açar. Mahkeme, köy halkını (ileri gelenler olmalı) çağırarak sorar ve köy halkı şu cevabı verir. "Köyümüz Mevlevî-Hânenin vakfidir. Buğday aşarını, Tekyeye veririz. Arpa ve burçak aşarını ise köydeki anbara doldurup, karyemize ayende ve revende (gelip-gidenler) olanlara, muhtaç olanlara sarf ederiz" derler. Mahkeme, ellerinde temessük varsa "anbar" etmelerini, yoksa arpa ve burçağı da "zaviye"ye vermeleri için tenbih eder¹⁰⁸. Benzer bir uygulamayı da Çemişgezek Kazasında görmekteyiz. 19 Kasım 1900 (26 Receb 1318) tarihli "Berat"ta, "Mamura-tü'l-Aziz Vilayeti"ne (Elazığ) tabi "Dersim Sancağı"na bağlı "Çemişgezek Kazası"nın "Görenler Karyesi"ndeki "Çoban İlyas Zaviyesi" bu çevreye hizmet vermektedir. Fakat, bu tarihte "Zaviyedâr Feyzullah Efendi" vefat edince, görev oğlu Ali Rıza Efendi'ye şu şartla "Berat" edilir: "...ayende ve revendeye it'âm itmekte ve itdirmekte terk ve tekâsül edilmeyerek şerâit-i lâzimesin hî-hâk ifâ itmekte olduğu cihetle tevcihi arz idilmesi kazâ-i mezbûrun Tepebaşı Mahallesi heyet-i ihtiyariyyesi tarafından hâ-istida beyân idilmiş olmağın râbıta olunacağı..." ifade edilerek "Berat-ı Padişahî" verilmesinin istendiği¹⁰⁹. 17 Ekim 1899 (6 Muharrem 1317) tarihli başka bir "Berat"ta yine Çemişgezek Kazası'nın merkezinde bulunan "Şeyh Hasan Bey Zaviyesi"nin "Zaviyedârı" ve "Vakıf Mütevellisi" olan Halil bin Ali vefat edince oğulları Şevki ve Seyyid Tahsin'e "ehliyet ve liyakatlı" olmalarından dolayı "ayende ve revendeye it'âm etmek" şartıyla "Berat-ı Padişahî" verildiği görülmektedir¹¹⁰.

Buraya kadar verdiğimiz birçok örnekten anlaşıldığı gibi, "Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar" hem kendi müntesiplerine, hem çevre halkına, yidirme, giydirme, barındırma, para yardımı yapma, ihtiyacı olan esnaf ve tüccara kredi açma, yolcu ve misafirlere yardım edip, ihtiyaçlarını karşılama gibi çeşitli yardım şekilleri ile sos-

108. Ankara Şer'iyeye Sicili: D.186, B.50; D.187, B.17, 84.

109. Çemişgezek Şer'iyeye Sicili: D.387, S.138, B.76.

110. Çemişgezek Şer'iyeye Sicili: D.387, s.34, B.30.

yal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlarken, topluma yönelik sosyal güvenlik hizmetlerinden de bir kısmını yerine getirmiş oluyorlardı.

SONUÇ

Buraya kadar tarikatların ortaya çıkışı, Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki rolleri, Osmanlı yönetiminin tarikat, tekye ve zaviyelerle olan münasebetleri, tarikatların idarî açıdan desteklenmesi veya takibata alınması, Osmanlı eğitim sistemi, vakıf ve askerî sistem içindeki etkileri, bu kurumlara devlet tarafından sağlanan aynî ve nakdî yardımlar, bunların sosyal fonksiyonları üzerinde arşiv vesikalarına göre ayrı ayrı durmaya çalıştık. Bu çalışmadan, belli-başlı sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. Çeşitli tarikatların çıkışında İslâmî hükümlerin değişik şekillerde yorumlanmasının, "*Velâyet*" ve "*keramet*" hükümlerine göre bazı "*ulû kişiler*"in yeni yollar geliştirmesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında, *Tarikat, Tekye ve Zaviyelerin* geniş ölçüde etkili olduğunu, buralara intisap eden müslümanların "*uzlet*"e çekilerek "*mistik hayat*" yaşama yerine "*Alperen*" ruhu ile "*gaza ve cihat*" ettiklerini, bu ruhun devletin yıkılışına kadar da sürdüğünü belirtmek gerekmektedir.

3. Kuruluşundan beri, Osmanlı yönetimi, "*Ehl-i Sünnet*" akîdesini benimsemiş tarikat, tekye ve zaviyelerle dirsek temasını sürdürmüş ve onları çeşitli açılardan destekleme cihetine gitmiştir.

4. Osmanlı idarecileri, fetihten itibaren mevcut veya yeni kurulan "*Ehl-i Sünnet*" görüşünü savunan (savunmayanların da çok kere hakları tanınmış) "*Tekye ve Zaviyeler*"in "*Vakıf*" hakları tanımış, onlara ihtiyaçlarına göre yeni gelir kaynakları "*Vakf*" etme yönüne gitmiş gözükmektedir. Yönetim bir taraftan onların haklarını korurken, diğer taraftan "*Tarikat, Tekye ve Zaviye Şeyhleri*"nden ilmî kudreti olanları "*Müftü ve Fetva Emni*" tayin ederek hukûkî bilgilerinden istifade etme yolunu seçmiştir.

5. Osmanlı idare sistemi içinde, devletin temel görüşü olan "*Ehl-i Sünnet*" yoluna bağlı olan "*Tarikat, Tekye ve Zaviyeleri*" kolaylayıp desteklerken, bu görüş dışında ve toplum ve devletin varlık ve güvenliğine zarar veren "*tarikat, inanış ve fikir akımları*"nı takibe almakta, gerek görülürse cezalandırma cihetine de gitmekteydi.

6. Devlet, bilgili, "*tarikât, Tekye ve Zaviye Şeyhleri*"nden bazı- larını medreselerle "*müderris*" olarak atarken, bazı "*müderrisleri*"de buralara "*Post-Nişin-Şeyh*" olarak atamaktaydı. Eğitimde "*Şeriatla-Tarikatın*", "*Hakikatla-şeriat*"ın birleştirildiği, örgün ve yaygın eğitimle "*Kâmil İnsan*", "*Kâmil Müslüman*" yetiştirme yolunun benimsendiği gözlenmektedir.

7. Osmanlı yöneticileri, kendi felsefesini benimsemiş "*Tarikat, Tekye ve Zaviyeler*"den hukûkî, idarî, askerî, beledî ve eğitim açısından geniş ölçüde istifade ederken, onları da hem "*Mîrî Hazine*"den hem de özel servetlerden "*aynî ve nakdî yardım yapma, bütün veya bazı tekaliflerden muaf etme, nakit, menkûl ve gayri menkûl gelir kaynakları vakfetme*" şeklinde maddî açıdan destekledikleri, "*Mîrî Hazine*"nin korunmasında da bunlardan istifade yolunun seçildiği gözlenmektedir.

8. "*Tarikat, Tekye ve Zaviyeler*" vakıf gelir kaynakları ile yapılan yardım paralarından elde ettikleri gelirleri, kendi müntesipleri olan "*Mürit*" ve "*Dervişler*"e sarf ederken, ihtiyacı olan muhtaçlar ile misafir ve "*ayende ve revende*" denilen yolculara, "*Tekye ve Zaviyeler*"e gelip-gidenlere de sarf ederek sosyal bir görevi yerine getirmiş oluyordı.

9. Devlet, dinî, hukukî, idarî, eğitim, askerî, malî ve sosyal açılardan bu kurumlardan geniş ölçüde istifade ederken, "*Ehl-i Sünnet*" felsefesine ters düşmeyenleri de hukukî, idarî, askerî ve malî açılardan geniş ölçüde destekleme yoluna gitmiştir.

10. Osmanlı yönetimi, rasyonel bir yol izleyerek, bu dinî ve sosyal topluluğu bir vakıta kabul etmiş, çatışmaya girmeden, inisiyatif kendisinde olmak kaydıyla, hem bunlardan istifade etmiş, hem de desteklemiş gözükmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Vesikaları

1. Ankara Şer'iyye Sicilleri

Sıra No.	Şer'iyye Sicilinin Ait Olduğu Şehir	Kullanılan Sicillerin Numarası	Kullanılan Sayfaların Numarası	Kullanılan Belgelerin Numarası
1	Ankara	175	-	14,77,161,170
2	"	176	-	200,201
3	"	177	-	113,280
4	"	179	-	179,255
5	"	180	-	92.
6	"	183	-	15,16
7	"	184	-	161
8	"	187	-	17,81,84,140,149,164
9	"	191	-	177
10	"	192	-	245
11	"	195	-	111,163,1999
12	"	196	-	110,111,170,171,219
13	"	198	-	83
14	"	199	-	163
15	"	202	-	31,32,49,53,113,235,329,332,334
16	"	207	-	207
17	"	208	-	264,272,353,434

Sıra No.	Şer'iyye Sicilinin Ait Olduğu Şehir	Kullanılan Sicillerin Numarası	Kullanılan Sayfaların Numarası	Kullanılan Belgelerin Numarası
18	"	209	-	16
19	"	210	-	68,260,261
20	"	212		180
21	"	213	-	12,13
22	"	214	-	168,213,214,245,246
23	"	215	-	6,118,314,358
24	"	217	-	119
25	"	218	-	158,285,286,306,307
26	"	219	-	7,160,177
27	"	220	-	169,180,181
28	"	221	-	93,34
29	"	222	-	163
30	"	223	-	205
31	"	224	-	150,167,247
32	"	228	-	169,180,181
33	"	229	-	168
34	"	230	-	169,180,181
35	"	231	-	1-5
36	"	234	-	114
37	"	236	-	354

Sıra No.	Şer'iyye Sicilinin Ait Olduğu Şehir	Kullanılan Sicillerin Numarası	Kullanılan Sayfaların Numarası	Kullanılan Belgelerin Numarası
38	"	239	-	64,127,155
	<i>2. Antakya Şer'iyye Sicili</i>			
39	Antakya	22	-	115
	<i>3. Çemişgezek Şer'iyye Sicili</i>			
40	Çemişgezek	387	34,38,138	30,76
	<i>4. Harput Şer'iyye Sicili</i>			
41	Harput	324	120,225,253	369,384,391
	<i>5. Tokat Şer'iyye Sicili</i>			
42	Tokat	11	22	-
43	"	31	63,64,72 157,204	- -
	<i>6. Vakıflar Genel Müd.</i>			
44	Evkaf Defteri	485	312	Sıra No -
45	"	1766	227	49
46	"	1964	365	293,295

II. İNCELEME VE TETKİKLER

47. BALTACI, Cahit; *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1967.
48. BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, C.II, İstanbul, 1974, s.279-387.
49. ---; "Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı Devleti", *Türkiyat Mecmuası*, S.X, İstanbul, 1951, s.2.
50. BARTHOLD, V.V.; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*", Haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981.
51. BAYRAM, Mikâil; "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve ölüm tarihinin tesbiti", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.12, İstanbul, 1982, s.521-540.
52. BURSALI Mehmet Tahir Efendi; *Osmanlı Müellifleri*, C.I, İstanbul, 1972.
53. CEBECİOĞLU, Ethem; *Hacı Bayram Veli*, Ankara, 1991.
54. CÜVEYNİ; *Tarih-i Cihangüşa*, C.I, Ankara, 1990.
55. ÇAĞATAY, Neşet; *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara, 1974.
56. ÇAKAR, Enver; *1524-1525 Tarih ve 125 No'lu Halep İcmal Defteri*, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 1992.
57. ÇANTAY, Hasan Basri; *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, C.I-II, İstanbul, 1965.
58. ERASLAN, Kemâl; *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara, 1991.
59. ERZİ, Adnan; "Bursa'da İshâki dervişlerine mahsus zaviyelerin vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, C.II, İstanbul, 1974, s.423-429.
60. GÜLCÜ, Erdiç; *1691-1720 Tarih ve 391 No'lu Harput Şer'iyye Sicili*, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 1993.
61. GÖLPINARLI, Abdülbaki; *"Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik"*, İstanbul, 1958.
62. GÜNDÜZ, Ahmet; *1523 Tarih ve 998 No'lu Tapu Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput, Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tahlili*, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 1993.
63. GÖYÜNÇ, Nejat; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969.
64. KARA, Mustafa; *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1980.
65. KARPUZ, Haşim; "Giresun'un Espiye İlçesine bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hatun "Hacı Abdullah" Zaviyesine bağlı Yapılar", *Vakıflar Dergisi*, C.XI, Ankara, 1982, s.117-127.
66. KÖPRÜLÜ, Fuat; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1981.
67. ---; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul, 1986.
68. ---; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1986.

69. KUNTER, Halim Baki; "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, C.IV, Ankara, 1958, s.39-67.
70. KUYULU, İnci; *Karaosmanoğlu Ailesine Ait Mimâri Eserler*, Ankara, 1992.
71. KÜRKCÜOĞLU, Kemâl Edip; *Seyyid Nesimi Divanından Seçmeler*, İstanbul, 1973.
72. MARDİN, Ebu'l-Ülâ; "Fetva Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 1964, s.582-584.
73. MASSIGNEN, Louis; "Tasavvuf Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.12/1, İstanbul, 1974, s.26-31.
74. Muhyiddin İbnü'l-Arabi; *El-Fütûhat el-Mekkiyye*, Çev.Nihat Keklik, Ankara, 1990.
75. Muhyiddin-i Nevevi; *Riyazü's-Sâlihîn*, Çev. Hasan Hüsnü Erdem, C.3, Ankara, 1972.
76. NURMUHAMMETOĞLU, Naim Bek; *Hoca Ahmet Yesevi Türbesi*, Haz. Hayati Bice, Ankara, 1991.
77. OCAK, Ahmet Yaşar; "Zaviyeler" *Vakıflar Dergisi*, C.XII, Ankara, 1978.
78. ---; *Bahâttin İsyânı ve Baba İshak*, Ankara, 1984.
79. OĞUZOĞLU, Yusuf; *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosya Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma*, DTCF'de Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1980.
80. ÖZDEMİR, Rifat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986.
81. ---; "Ankara Hatuni Mahallesi nakit avârız vakfının kredi kaynağı açısından önemi, 1785-1802, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri, İstanbul, 21-25 Ağustos, 1989, Ankara, 1990, s.733-754.
82. PAKALIN, Mehmet Zeki; *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul, 1971.
83. PARMAKSIZOĞLU, İsmet; *İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971.
84. Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, C.I., Yay. Haz. Bekin Sıtkı Baykal, C.1, Ankara, 1981.
85. Şeyh Bedrettin; *Varıdat* Terc. Cengiz Ketene, Ankara, 1990.
86. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri Tarihi*, Ankara, 1984.
87. ---; *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara, 1973.
88. ---; *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965.
89. YAZIR, Elmalı Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsiri*, C.2,4,5.
90. YÜNGÜL, Naci; "Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis ettiği Gülbahar Hatun Vakfına ait vesikaların değerlendirilmesi", *Vakıflar Dergisi*, C.XV, Ankara, 1982, s.100-116.
91. Zeynü'd-din Ahmet, b. Ahmet b. Abdülatîfî'z-Zebidi; *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Çev.Ahmet Naim-Kâmil Miras, C.2, 9, Ankara, 1975.